

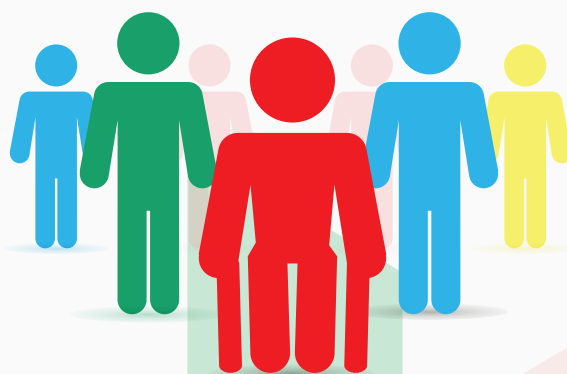
UMHCG

Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore
Association of Youth with Disabilities of Montenegro

PRISTUPAČNOST FIZIČKOG OKRUŽENJA

LJUDSKO PRAVO OSOBA S INVALIDITETOM

-STUDIJA PRAKTIČNE POLITIKE-

Projekat finansira Evropska unija

PRISTUPAČNOST FIZIČKOG OKRUŽENJA -
LJUDSKO PRAVO OSOBA S INVALIDITETOM

STUDIJA PRAKTIČNE POLITIKE

Podgorica, oktobar 2015.

Izdavač:
Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore

Za izdavača:
Marina Vujačić

Autori/ka:
Milenko Vojčić
Miroslava – Mima Ivanović

Saradnici/e na projektu:
Marina Vujačić
Sandra Nedović
Brede Kristensen

Dizajn i produkcija: Baroom Baroom

Štampa: Studio Branko

Tiraž: 250 kom.

Studija je dio projekta "Ojačajmo kapacitete da bismo pojačali promjene", koji sprovodi Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore u partnerstvu s holandskom organizacijom transFORMA, Savezom slijepih Crne Gore i Udruženjem mladih sa hendikepom Nikšić, uz finansijsku podršku Delegacije EU u Crnoj Gori.

Sadržaj Studije je isključiva odgovornost UMHCG, i ni na koji način ne može biti interpretirana kao zvanični stav Evropske unije.

SADRŽAJ

I PREDGOVOR.....	7
1.1. O projektu.....	7
1.2. CiljStudije.....	7
II UVOD.....	8
2.1. O pristupačnosti uopšte.....	8
III PRISTUPAČNOST FIZIČKOG OKRUŽENJA – OPŠTI POJMOVI	10
3.1. Fizičko okruženje	10
3.2. Pristupačnost izgrađenog okruženja.....	10
3.3. Dizajn za sve ili univerzalni dizajn	11
IV PRAVNI I NORMATIVNI OKVIR	13
4.1. Pristupačnost fizičkog okruženja u međunarodnim dokumentima	13
4.1.1. Pravni i normativni okvir UN-a i Savjeta Evrope.....	13
4.1.2. Pravni i normativni okvir Evropske unije	14
4.1.3. Konvencija UN-a o pravima osoba sa invaliditetom	14
4.2. Pristupačnost fizičkog okruženja u pravnom okviru Crne Gore	17
4.2.1. Pristupačnost fizičkog okruženja u smislu načela nediskriminacije	17
4.2.2. Pristupačnost fizičkog okruženja kao standard u uređenju prostora i izgradnji objekata. 20	
4.2.2.1. Pravna regulativa na nacionalnom nivou	20
4.2.2.2. Postupak javnih nabavki	23
4.2.2.3. Pravna regulativa na lokalnom nivou	24
4.3. Uporedno-pravna analiza usklađenosti pravnog okvira Crne Gore sa međunarodno pravnim standardima	25
V INSTITUCIONALNI OKVIR U CRNOJ GORI	27
5.1. Institucionalni okvir i procedure za primjenu standarda pristupačnosti fizičkog okruženja	27

5.1.1. Ministarstvo održivog razvoja i turizma	27
5.1.2. Lokalna samouprava	29
5.1.3. Inspekcija za urbanizam i Inspekcija za građevinarstvo	30
5.2. Institucionalni okvir za zaštitu od diskriminacije po osnovu invaliditeta zbog nepristupačnosti fizičkog okruženja	31
VI PRIMJENA PROPISA U PRAKSI CRNE GORE	33
6.1. Primjena standarda pristupačnosti fizičkog okruženja	33
6.2. Zaštita od diskriminacije po osnovu invaliditeta zbog nepristupačnosti fizičkog okruženja ...	36
VII PRIMJERI DOBRE PRAKSE U PRAVNOJ I NORMATIVNOJ REGULATIVI PRISTUPAČNOSTI FIZIČKOG OKRUŽENJA	38
7.1. Nagrada za pristupačnost	39
VIII ZAKLJUČAK I PREPORUKE	42
O organizaciji	45
Literatura i reference	47

I PREDGOVOR

1.1 O PROJEKTU

Projekat "Ojačajmo kapacitete da bismo pojačali promjene" (Changing Capacities to Capacitate Changes) koji Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore sprovodi od jula 2014. godine do januara 2016. godine, podržan je od strane Delegacije Evropske unije u Crnoj Gori kroz IPA Program podrške civilnom društvu za 2013. godinu (IPA – Montenegro 2013 Civil Society Facility Programme).

Projekat se sprovodi u partnerstvu s organizacijom transFORMA iz Holandije, Savezom slijepih Crne Gore, Udruženjem mladih sa hendikepom Nikšić, i u saradnji s Ministarstvom rada i socijalnog staranja.

1.2 CILJ STUDIJE

Cilj **Studije praktične politike** (u daljem tekstu Studije) je da kroz analizu domaćeg i relevantnog međunarodnog pravnog i strategijskog okvira i analizu primjene Zakona o uređenju prostora i izgradnji objekata¹ i Zakona o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom² ukaže na pozitivna rješenja i rezultate u praksi, napredak u ovoj oblasti, kao i probleme i prepreke u stvaranju okruženja pristupačnog za sve, a samim tim i za osobe s invaliditetom, te predloži konkretne preporuke donosiocima odluka i drugim zainteresovanim stranama za unapređenje postojeće situacije u Crnoj Gori.

Iniciranjem konkretnih zaključaka i predloga, upravo nakon usvajanja novog Zakona o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom i u toku izmjena Zakona o uređenju prostora i izgradnji objekata, Studijom želimo doprinijeti i ostvarenju ciljeva ovog projekta koji se odnose na aktivnije učešće osoba s invaliditetom u iniciranju, kreiranju, sprovođenju i praćenju primjene javnih politika u Crnoj Gori na svim nivoima kao i doprinijeti evropskim integracijama naše zemlje kroz javno zastupanje i promjene državnih i lokalnih politika i jačanje saradnje između državnih organa i NVO koje se bave osobama s invaliditetom.

Studija je nastala kao rezultat višegodišnjeg rada UMHCG-a, tj. praćenja poštovanja i sprovođenja politika u oblasti pristupačnosti fizičkog okruženja za osobe s invaliditetom i praćenja poštovanja njihovih ljudskih prava.

1 Službeni list CG, br. 51 od 22.08.2008, 40/10 od 22.07.2010, 34/11 od 12.07.2011, 40/11 od 08.08.2011, 47/11 od 23.09.2011, 35/13 od 23.07.2013, 39/13 od 07.08.2013 i 33/14 od 04.08.2014;

2 Službeni list CG, br. 35/15 od 07.07.2015;

II UVOD

2.1 O PRISTUPAČNOSTI UOPŠTE

Univerzalna ljudska prava definisana su **Univerzalnom deklaracijom o pravima čovjeka**³, kao i mnogim drugim međunarodnim i dokumentima pojedinačnih država. Ona pripadaju svima, zasnivaju se na univerzalnim ljudskim potrebama i predstavljaju instrument očuvanja dostojanstva svakog ljudskog bića. Kroz različite stepene ostvarivanja ljudskih prava postoje dvije krajnosti; jedna krajnost (ona nepovoljna) je **socijalna isključenost**, a druga krajnost (ona poželjna) je **inkluzivno društvo**. Socijalna isključenost predstavlja organizaciju društva u kojoj pojedinci ili pojedine kategorije ljudi nemaju jednake mogućnosti ostvarivanja ljudskih prava koja ostali pripadnici zajednice koriste. Takvo stanje je, naravno, krajnje nepovoljno za samog pojedinca, ali neprihvatljivo i za svako društvo koje teži napretku. Nasuprot, željeno stanje, predstavlja inkluzivno društvo, koje uključuje sve svoje pripadnike i koje nastoji da svima, bez obzira na sve različitosti, omogući ostvarivanje ljudskih prava i tako obezbijedi mogućnost za razvoj i očuvanje ljudskog dostojanstva.

Ukupnu populaciju svakog društva čini opšta raznolikost. Ljudi se, međusobno, razlikuju po uzrastu, polu, nacionalnoj, kulturnoj i vjerskoj pripadnosti, socijalnom porijeklu i statusu, po ličnim karakteristikama (fizičkim, intelektualnim), zbog čega neki od njih nailaze na različite prepreke u ostvarivanju osnovnih ljudskih prava, kao npr:

- **neinformisanost o pravima** koja im pripadaju i o mehanizmima za njihovo ostvarivanje;
- **prepreke u fizičkom okruženju** koje onemogućavaju ili otežavaju kretanje i snalaženje u prostoru;
- **prepreke u sporazumijevanju** koje predviđaju različite jezike ili načine komunikacije i/ili sporazumijevanja među ljudima;
- **socijalne prepreke** – socijalna distanca i predrasude prema pojedinim kategorijama ljudi, koje pokreću diskriminatorsko ponašanje;
- **administrativne prepreke** – »neosjetljivost« institucija nadležnih za ostvarivanje ljudskih prava, prepreke u procedurama i sl.

Da bi se svakom pojedincu omogućilo da samostalno živi i učestvuje u svim aspektima života, na jednakoj osnovi, potrebno je obezbijediti sve ono što pristupačnost podrazumijeva. Neke od ovih prepreka se u nekim situacijama, ne i uvijek, mogu ukloniti aktivnošću same osobe (npr. neinformisanost), neke se mogu ukloniti promjenom ponašanja ljudi u okruženju (socijalna distanca, predrasude, diskriminacija, administrativne prepreke), ali fizičke prepreke u okruženju se mogu ukloniti samo planskim, pažljivo osmišljenim djelovanjem svih onih koji grade to okruženje.

³ Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima UN-a, preuzeto s: http://www.ombudsman.co.me/docs/izvjestaji/deklaracija_o_ljudskim_pravima.pdf;

Da bi se to postiglo neophodno je uspostaviti standarde koje izgrađeno okruženje treba da ispuni da bi zadovoljilo potrebe onih osoba koje nailaze na fizičke prepreke u okruženju. Jasno je da ove prepreke ne ometaju u jednakoj mjeri sve ljude, odnosno da su u najvećoj mjeri ograničene osobe koje se otežano kreću i osobe koje imaju smanjenu percepciju.

Pristupačnost je opšti pojam koji se koristi da opiše stepen dostupnosti određenog proizvoda većoj grupi korisnika. Ona se može posmatrati kao mogućnost da se pristupi određenoj funkciji, odnosno sistemu ili entitetu.

U većini definicija, kako u teoriji, tako i u propisima, **pristupačnost se vezuje i poistovjećuje s dostupnošću, i ne pravi se razlika između ovih pojmova**. Proizvode i usluge dizajnirane po principima zasnovanim na ličnim pravima najčešće nazivamo dostupnim, ali ne neizostavno i pristupačnim.

Pristupačnost ne treba poistovjećivati s dostupnošću, kojom opisujemo obim u kojem određeni proizvod (objekat, usluga, okruženje) može biti na raspolaganju određenim korisnicima. Na primjer, osnovno obrazovanje može biti dostupno svoj djeci u jednoj državi, ali ta dostupnost gubi smisao za dijete s invaliditetom koje koristi kolica, ukoliko je škola nepristupačna za korisnike kolica i sl.

Postojanje različitih vrsta barijera u okruženju diskriminiše veoma veliki broj korisnika javnog prostora kao što su osobe s invaliditetom, djeca, stariji ljudi, roditelji s djecom, trudnice i drugi, uskraćujući im na taj način pristup osnovnim javnim službama kao što su: škole, pošte, banke, domovi zdravlja, bolnice, uključujući i javni prevoz. Takvo stanje je posljedica društvenog pristupa, prije svega, prema osobama s invaliditetom, ali i drugim kategorijama kojima je pristupačnost neophodna za svakodnevno funkcionisanje. Dugogodišnja primjena medicinskog modela pristupa invaliditetu je dovela do izolovanosti osoba s invaliditetom iz opšte populacije. Zbog toga se u društvu ne gradi svijest o potrebi za pristupačnim okruženjem, budući da osobe s invaliditetom, još uvijek u dovoljnoj mjeri, nijesu vidljive u javnosti. Trenutna situacija je takva da je izgrađeno okruženje uglavnom nepristupačno osobama smanjene pokretljivosti po različitim osnovama i karakteristikama (invaliditet, trudnoća, starost i drugo).

Krajem 20. vijeka, pitanje invalidnosti u našoj zemlji počinje da se posmatra kroz socijalni model i iz perspektive ljudskih prava, s težištem na jednakim mogućnostima i socijalnoj inkluziji. Od 2007. godine se u Crnoj Gori intenzivnije počinje raditi na donošenju strateških i pravnih dokumenata koji osobama s invaliditetom, između ostalog, garantuju i pravo na pristupačnost, uključujući i pristupačno fizičko okruženje. Među najvažnijim dokumentima se izdvajaju, prije svega, Konvencija UN-a o pravima osoba s invaliditetom (ratifikovana 2009. godine), Zakon o uređenju prostora i izgradnji objekata (2008.), Pravilnik o bližim uslovima i načinu prilagođavanja objekata za pristup i kretanje za lica smanjene pokretljivosti i lica sa invaliditetom, Zakon o zabrani diskriminacije (prvi put usvojen 2010.), Zakon o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom (prvi put usvojen 2011.).

III PRISTUPAČNOST FIZIČKOG OKRUŽENJA – opšti pojmovi

3.1 FIZIČKO OKRUŽENJE

Fizičko okruženje možemo definisati kroz dva pojma: **prirodno i izgrađeno**.

Prirodno okruženje je okruženje čiji razvoj zavisi isključivo od djelovanja prirodnih elemenata (priroda i prirodne nepogode). Čim se prirodno okruženje, kao što su, na primjer, šume izmijeni da bi ga ljudi koristili, ono postaje dio izgrađenog okruženja. Izgrađeno okruženje je okruženje koje su stvorili ili izmijenili ljudi tako da u njemu mogu da žive i zadovoljavaju sve svoje potrebe.

Primjeri izgrađenog okruženja su zgrade, trgovi, vozila (prevoz), parkinzi, ulice, dječja igrališta, spomenici itd. Prirodni parkovi (u kojima je život biljaka zaštićen, obilježene staze i obezbjeđene druge usluge) i plaže – s opremom (rampama, stazama na pijesku, itd.) koja olakšava pristup do njih i različitih usluga koje nude i koja obezbjeđuje posebna pomoćna sredstva pri kupanju (plutajuće platforme za djecu, plutajuće stolice za osobe s otežanim pokretima, ili bove koje označavaju bezbjedna područja).

Izgrađeno okruženje je bilo koji prostor osmišljen i izgrađen od ljudi za ljude, bilo da je javan ili privatn, i njegova pristupačnost stoga zavisi od ljudi.⁴

3.2 PRISTUPAČNOST IZGRAĐENOG OKRUŽENJA

Izgrađeno okruženje trebalo bi da uzme u obzir raznolikost stanovništva i potrebu svih nas da budemo samostalni. Zato izgrađeno okruženje u svim svojim elementima treba da bude tako osmišljeno da svakom omogući pristup različitim sadržajima (kultura, komunikacija, usluge, privreda itd.). Dakle, pristupačno okruženje treba da:

- „uvažava raznolikost korisnika (niko ne treba da se osjeća marginalizovanim i svi treba da budu u mogućnosti da dođu do njega);
- bude bezbjedno po sve korisnike (bez klizavih podova, izbočenih djelova, adekvatnih dimenzija, itd.);
- treba da podstiče i garantuje zdravo korišćenje (ne treba da predstavlja opasnost po zdravlje, niti da izaziva probleme ljudima koji boluju od određenih bolesti, npr. alergije);
- bude funkcionalno (projektovano tako da služi svrsi za koju je namijenjeno bez problema i teškoća, npr. bilo bi apsurdno projektovati zdravstveni centar u kojem širina hodnika ne bi mogla da omogući nesmetano mimoilaženje dva nosila);

⁴ Evropski Koncept Pristupačnosti (str18-19) preuzeto s: http://www.czuns.org/dokumenti/publikacije/01a_Evropski_koncept_pristupacnosti_EKP_srp.pdf;

- omogućava lako snalaženje i razumljivost, tako da svi korisnici mogu da se bez teškoće orijentišu, a da bi se to postiglo treba voditi računa o sljedećem: jasna informacija (korišćenje oznaka univerzalnih za više zemalja, izbjegavanje riječi i skraćenica karakterističnih za lokalni kontekst i koje mogu da dovedu do zabune), raspored u prostoru treba da bude koherentan i funkcionalan kako bi se izbjegla dezorjentisanost korisnika;
- bude »lijepo za oko« (odabrano rješenje treba da bude estetski prijatno jer će tako biti lakše prihvaćeno od korisnika).⁵

Kada je građevinski projekat završen i već urađeno izgrađeno okruženje po njemu, gotovo uvijek je potrebno mnogo vremena da bi se na tom izgrađenom okruženju izvršile neke promjene i poboljšanja. Ukoliko su rješenja osmišljena ne uzimajući u obzir pristupačnost, onda zgrade i prostor mogu dugo da ostanu nepristupačni, a njihovo kasnije ispravljanje uvijek je skuplje nego da je dizajnirano kroz projektovanje i ispoštovano prilikom izgradnje.

Kroz pristupačnost se obezbjeđuje ostvarivanje osnovnih ljudskih prava u demokračičnoj sredini u kojoj će se uklanjati prepreke, počevši od materijalnih pa do suštinskih. Pristupačnost se mora garantovati u svim oblastima života, kao što su: zdravstvo, obrazovanje, privreda, kultura, sport, itd.

U prošlosti fizičko okruženje, javni prevoz, sistemi informacija i komunikacija, po pravilu, nijesu bili pristupačni osobama s invaliditetom. U savremenom društvu jača potreba da svi novi objekti, infrastruktura, sistemi, usluge i tehnologije budu dostupni svima, kao i da se postojeći sistemi adaptiraju i učine pristupačnim. Član 4 UN Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom (Opšte obaveze) svoj smisao izvodi iz garantovanja pune ravnopravnosti za sve i za izjednačavanje mogućnosti koje se pružaju osobama s invaliditetom. U vezi s tim, važno je obezbijediti pristupačnost fizičkog okruženja, javnog prevoza, usluga namijenjenih javnosti, informacija i komunikacija, što predstavlja preduslov samostalnog života i pune uključenosti osoba s invaliditetom u sve oblasti društvenog života.

3.3 DIZAJN ZA SVE ILI UNIVERZALNI DIZAJN

Dizajn za sve ili univerzalni dizajn, kako se još pominje u literaturi, ima za cilj da omogući svim ljudima jednake mogućnosti da učestvuju u svakom aspektu funkcionisanja društva. Da bi se to postiglo, izgrađeno okruženje - objekti, usluge, kultura i informacije – ukratko sve što dizajniraju i stvaraju ljudi da bi koristilo ljudima – mora da bude pristupačno, pogodno za upotrebu za svakog člana društva, da može da se prilagodi ljudskoj raznolikosti, a prije svega da omogući slobodu nesmetanog kretanja svim ljudima u bilo kom prostoru (za stanovanje, na ulici, u javnom prevozu, u javnim zgradama).

U Članu 2, Stavu 5 Konvencija UN o pravima osoba sa invaliditetom daje definiciju univerzalnog dizajna, koji "predstavlja dizajniranje proizvoda, okruženja, programa i usluga tako da sva lica mogu u najvećoj mogućoj mjeri da ih koriste bez potrebe za dodatnim adaptacijama ili specijalnim dizajnom. Univerzalni dizajn ne isključuje postojanje asistivnih sredstava i pomagala za određene kategorije lica sa invaliditetom kada su im takva sredstva potrebna". U cilju obezbjeđivanja primjene principa univerzalnog dizajna, pa samim tim i načela nediskriminacije, Konvencija kroz Opšte obaveze nalaže državama potpisnicama da osiguraju i promovišu puno ostvarivanje svih ljudskih prava i osnovnih sloboda za sve osobe s invaliditetom bez ikakve diskriminacije po osnovu invalidnosti, te u tom cilju vrše promociju istraživanja i razvoj dobara, usluga, opreme i objekata dizajniranih u skladu s načelima univerzalnog dizajna, definisanog u članu 2 ove Konvencije,

⁵ Evropski Koncept Pristupačnosti (EKP str 20.) preuzeto s: http://www.czuns.org/dokumenti/publikacije/01a_Evropski_koncept_pristupacnosti_EKP_srp.pdf;

koje iziskuju najmanji mogući stepen adaptacije kako bi zadovoljile individualne potrebe osoba s invaliditetom uz najnižu moguću cijenu i promovirati primjenu univerzalnog dizajna u izradi standarda i smjernica.⁶

Posljednjih decenija u razvijenim zemljama svijeta i Evrope razvija se pokret „Dizajn za sve“, koji je usmjeren na definisanje i dostizanje standarda u uređenju okruženja koje će svim osobama omogućiti pristup. Ovaj pokret zasniva se na socijalnom modelu shvatanja invaliditeta, koji prepoznaje da osoba koja nije u mogućnosti da koristi određenu funkciju, ili je otežano koristi, koristi neke druge funkcije da bi se snašla u svakodnevnim životnim situacijama. Problem nastaje kada okruženje ne pruža mogućnost za korišćenje tih alternativnih funkcija, na primjer:

- Osobi koja ne vidi i koristi nevizuelna sredstva da bi došla do informacija, čitanje je nemoguće kada su knjige dostupne samo u štampanom obliku ili elektronskim formama koje nijesu pristupačne „čitačima ekrana“⁷;
- Za osobu koja ne čuje i funkcioniše pomoću taktilnih i vizuelnih sredstava, problem je kada usluge, proizvodi, komunikacije, informacije postoje samo u zvučnom obliku;
- Za osobu koja koristi kolica za kretanje, prepreku predstavljaju stepenice na ulazu u zgradu ili uska vrata, prolazi i sl.

Univerzalni dizajn poštuje prava svih ljudi, uključuje nove mogućnosti (inkluziju, obrazovanje, zapošljavanje i sl.), mjere bezbjednosti i zaštite, zasniva se na štednji, održivosti, povoljnim rješenjima i samim tim unaprjeđuje odnose među ljudima. Samim tim „univerzalni dizajn“ je kao načelo i smjernica definisan i Konvencijom kako bi se pristupačnost, kao univerzalno načelo, uvela već u proces planiranja.

⁶ Član 4, Stav 1, Tačka f Zakona o ratifikaciji Konvencije UN-a o pravima lica sa invaliditetom, preuzeto s: <http://www.mrs.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=161710&rType=2&file=ZAKON%20O%20RATIFIKACIJI%20KON.UN.O%20PRAVIMA%20LICA%20SA%20INV.%20SA%20OPCIONIM%20PROTOKOLOM.pdf>;

⁷ Detaljnije: www.disabilityinfo.me/component/k2/item/243-screen-reader-jaws-čitač-ekrana;

IV PRAVNI I NORMATIVNI OKVIR

4.1 PRISTUPAČNOST FIZIČKOG OKRUŽENJA U MEĐUNARODNIM DOKUMENTIMA

4.1.1. Pravni i normativni okvir UN-a i Savjeta Evrope

Nemoguće je govoriti o jednakim mogućnostima i ljudskim pravima bez osvrta na načelo nediskriminacije. Da bi se ovo načelo sprovedilo u praksi prije svega je neophodno da ono bude inkorporirano u pravnim dokumentima, tj. da postoji antidiskriminaciono zakonodavstvo. Ovo načelo je definisano već u **Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima Ujedinjenih nacija** iz 1948. godine, koja u Članu 2 Stavu 1 propisuje da: "Svatom pripadaju sva prava i slobode proglašene u ovoj Deklaraciji bez ikakvih razlika u pogledu rase, boje, pola, jezika, vjeroispovijesti, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog ili društvenog porijekla, imovine, rođenja ili drugih okolnosti."⁸

Ova garancija nediskriminacije u priznavanju i ostvarivanju ljudskih prava se odnosi i na pravo na slobodu kretanja (Član 13). Nadalje se u Članu 7, Stavu 2 ove Deklaracije kaže da: "Svi imaju pravo na jednaku zaštitu protiv bilo kakve diskriminacije kojom se krši ova Deklaracija i protiv svakog podsticanja na ovakvu diskriminaciju." Proklamovanje načela nediskriminacije i garancija zaštite istog je bilo povod i smjernica u definisanju ovog načela u svim kasnije donešenim međunarodnim dokumentima u okviru UN-a.

Praksa UN-a vezana za pravnu garanciju načela nediskriminacije u primjeni međunarodno-pravnih dokumenata koja je usvajala ova međunarodna organizacija, inicirala je istu takvu praksu i u regionalnim međunarodnim organizacijama. Tako je načelo nediskriminacije definisano u Članu 14 **Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda** i Članu 1 **Protokola 12 uz Konvenciju**. Ovim odredbama definisano je da se: "Uživanje prava i sloboda predviđenih Konvencijom obezbjeđuje bez diskriminacije po bilo kom osnovu, kao što su pol, rasa, boja kože, jezik, vjeroispovijest, političko i drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, veza sa nacionalnom manjinom, imovno stanje, rođenje ili drugi status."⁹ Takođe, definisano je da će se "svako pravo koje zakon predviđa ostvarivati bez diskriminacije po bilo kom osnovu, kao npr. po osnovu pola, rase, boje kože, jezika, vjeroispovijesti, političkom i drugom uvjerenju, nacionalnom ili društvenom porijeklu, povezanosti sa nacionalnom manjinom, imovini, rođenju ili drugom statusu."¹⁰ Kao što se vidi, Evropska konvencija i Protokol 12 uz nju ne prepoznaje invaliditet kao osnov, po kojem je zabranjeno vršenje diskriminacije, te je s toga Savjet Evrope usvojio **Akcionni plan za promovisanje prava i punog učešća u društvu osoba s invaliditetom: poboljšanje kvaliteta života osoba s invaliditetom u Evropi 2006-2015**¹¹, kao i **Rezoluciju ResAP "Univerzalnim dizajnom do punog**

⁸ Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima UN-a, preuzeto s: <http://www.ombudsman.co.me/docs/izvjestaji/deklaracijaoljudskimpravima.pdf>;

⁹ Zakon o ratifikaciji Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda ("Službeni list SCG - Međunarodni ugovori", br. 9/2003 i 5/2005) preuzeto s: <http://www.pravda.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=49387&rType=2&file=1246442064.doc>;

¹⁰ Zakon o ratifikaciji Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda ("Službeni list SCG - Međunarodni ugovori", br. 9/2003 i 5/2005) preuzeto s: <http://www.pravda.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=49387&rType=2&file=1246442064.doc>;

¹¹ Akcionni plan za promovisanje prava i punog učešća u društvu osoba s invaliditetom: poboljšanje kvaliteta života osoba s invaliditetom u Evropi 2006-2015, preuzeto s: [www.coe.int/.../Rec\(2006\)5%20%20Bosnian.doc](http://www.coe.int/.../Rec(2006)5%20%20Bosnian.doc)

učešća¹², kojima detaljno propisuje mjere koje države članice moraju preduzeti kako bi stvorile pristupačno fizičko okruženje za sve, u kojem neće biti diskriminacije po osnovu invaliditeta.

4.1.2. Pravni i normativni okvir Evropske unije

Odredbe Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda su bile povod za donošenje **Povelje o osnovnim pravima Evropske unije 2000. godine**. U Glavi III – Jednakost, u Članu 21, Stavu 1 Povelje se još detaljnije definiše zabrana diskriminacije: "Zabranjena je svaka diskriminacija po osnovu pola, rase, boje kože, etničkog ili socijalnog porijekla, genetskih karakteristika, jezika, vjeroispovijesti ili uvjerenja, političkog ili bilo kog drugog mišljenja, pripadnosti nacionalnoj manjini, imovnog stanja, rođenja, invalidnosti, starosne dobi ili seksualne orijentacije". Kao što se vidi, za razliku od Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda u Povelji o osnovnim pravima Evropske unije se **među osnovima po kojima se vrši diskriminacija izdvaja i invaliditet**. Pored toga, razvojem antidiskriminacionih garancija na međunarodnom nivou, pojavila se potreba za proširenjem antidiskriminacione zaštite. U tom smislu, međunarodni dokumenti nisu samo propisivali načelo nediskriminacije i garantovali zaštitu pojedincu u slučaju kršenja istog, već su državama potpisnicama nalagale obezbjeđivanje i sprovođenje mjera čiji je cilj uspostavljanje uslova i okruženja u kome se načelo nediskriminacije neće kršiti. Stoga, Evropska unija u Povelji o osnovnim pravima posvećuje poseban član mjerama koje se moraju preduzeti radi poštovanja prava osoba s invaliditetom (Član 26), i u njemu navodi: "Unija priznaje i poštuje pravo lica s invaliditetom da koriste mjere kojima je cilj osiguranje nezavisnosti, društvene i profesionalne uključenosti i njihovo učešće u životu zajednice."¹³. U središtu mjera koje Evropska unija pruža osobama s invaliditetom je omogućavanje njihove nezavisnosti i uključivanje u život zajednice.

Svrha i način donošenja ovih mjera se regulišu i u **Ugovoru o funkcionisanju Evropske unije** u Članu 10 i 19 u kojima se već u procesu planiranja i donošenja politika uključuje borba protiv diskriminacije, kao i definisanje redovnog i posebnog zakonodavnog postupka za propisivanje mjera u cilju smanjenja diskriminacije po osnovima definisanim Poveljom i ovim Ugovorom, kako na nivou unije, tako i u državama članicama.¹⁴

Mjere koje doprinose nezavisnosti i punom ostvarivanju ljudskih prava osoba s invaliditetom Evropska unija je definisala u **Strategiji za osobe sa invaliditetom 2010-2020. godine**. Ova Strategija prepoznaje osam prioritarnih oblasti, među kojima je i pristupačnost. Ovaj dokument navodi da je: "Pristupačnost preduslov za participaciju u društvu i ekonomiji, ali pred EU je još dugačak put do ostvarenja ovog cilja.". Stoga se propisuje da "komisija predlaže upotrebu zakonodavnih i drugih instrumenata poput standardizacije, optimizacije pristupačnosti izgrađenog okruženja", kao i da "će ohrabriti uvođenje pristupačnosti i "jednog dizajna za sve" u obrazovne programe i obuke za relevantne profesije". Dodatno "svojim djelovanjem, EU će podržavati i dopunjavati nacionalne aktivnosti za implementaciju pristupačnosti i uklanjanje postojećih prepreka".

12 Rezolucija ResAP (2007)3 "Univerzalnim dizajnom do punog učešća", preuzeto s: [www.czuns.org/dokumenti/.../03_Rezolucija_ResAP\(2007\)3_srp.doc](http://www.czuns.org/dokumenti/.../03_Rezolucija_ResAP(2007)3_srp.doc)

13 Povelja o osnovnim pravima Evropske unije (Charter of fundamental rights of European Union), izvorni tekst dostupan na: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0389:0403:EN:PDF>, prevod preuzet s: http://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2014/01/POVELJA_O_OSNOVNIM_PRAVIMA_EVROPSKE_UNIJE.pdf;

14 Ugovor o funkcionisanju Evropske unije (Treaty on the functioning of the European Union), izvorni tekst dostupan na: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012E/TXT&from=EN>, prevod preuzet s: <http://www.mvpei.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=139474&rType=2&file=Pre%C4%8Di%C5%A1%C4%87eni%20tekst%20Ugovora%20o%20funkcionisanju%20Evropske%20unije.pdf>;

4.1.3. Konvencija UN-a o pravima osoba s invaliditetom

Konvencija UN-a je najvažniji međunarodni, pravno obavezujući dokument u oblasti ljudskih prava osoba s invaliditetom. Vodeći se principom nediskriminacije i značajem preduzimanja mjera za postizanje nezavisnosti i uključenosti osoba s invaliditetom u život zajednice, **Evropska unija je usvojila Konvenciju 2011. godine.** Ova činjenica dobija još veći značaj i govori o važnosti poštovanja ljudskih prava osoba s invaliditetom imajući u vidu da EU nije usvojila Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda.

Kao što je i za očekivati, jedno od osnovnih načela ovog pravno obavezujućeg dokumenta je i **načelo nediskriminacije** (Član 3, Stav 1 Tačka b). U Članu 2, Stavu 3 se kaže: "Diskriminacija po osnovu invalidnosti znači svako pravljenje razlike, isključivanje ili ograničavanje po osnovu invalidnosti čiji cilj ili posljedica jeste ograničavanje ili poništavanje priznanja, uživanja ili sprovođenja svih ljudskih prava i osnovnih sloboda u oblastima politike, ekonomije, socijalnih, kulturnih, građanskih prava i bilo kojoj drugoj oblasti."¹⁵ U ovako definisanom pojmu diskriminacije po osnovu invaliditeta se jasno primjećuje da naglasak načela nediskriminacije nije više samo na uskraćivanju i ograničavanju ljudskih prava i sloboda zbog nekog ličnog svojstva (invaliditeta), već na pravljenju razlike, isključivanju i ograničavanju, koja za cilj ili posledicu imaju ta uskraćivanja i ograničavanja. Dakle, diskriminacija po osnovu invaliditeta upravo i jeste nesprovođenje mjera koje omogućavaju puno uživanje ljudskih prava i osnovnih sloboda od strane osoba s invaliditetom. Samim tim, "Posebne mjere neophodne za postizanje i ubrzavanje de fakto jednakosti lica sa invaliditetom neće se smatrati diskriminacijom po osnovu invalidnosti shodno odredbama ove Konvencije." (Član 5, Stav 4).

Koliko je pristupačnost važna za primjenu ovog načela i ostvarivanje ljudskih prava osoba s invaliditetom, najbolje govori činjenica da **je jedno od načela Konvencije UN-a o pravima osoba s invaliditetom upravo pristupačnost** (Član 3 Stav 1 Tačka f). Ovo znači da se prilikom tumačenja odredbi Konvencije, planiranja, pripreme i sprovođenja drugih normativnih akata i praksi mora posvetiti dužna pažnja pristupačnosti istih svim osobama s invaliditetom. Ukoliko se procijeni da određeni propis ili praksa mogu dovesti do diskriminacije po osnovu invaliditeta zbog njegove nepristupačnosti, on se neće smjeti donijeti, tj. uvesti i sprovoditi.

Osim što je u Članu 3, Stavu 1 Tački f pristupačnost propisana kao jedno od načela Konvencije UN-a, u Članu 9, **mjere koje se od strane država potpisnica moraju preduzeti za njeno osiguravanje su izdignute na nivo ljudskog prava osoba s invaliditetom.** Ovo ljudsko pravo obuhvata obavezu države da identifikuje i ukloni prepreke i barijere u izgrađenom okruženju kako u urbanim, tako i u ruralnim sredinama, pri čemu se prije svega misli na: "zgrade, puteve, prevoz i druge unutrašnje i spoljne objekte i postrojenja, uključujući škole, stambene objekte, medicinska zdanja i radna mjesta".¹⁶ Osim toga, u Stavu 2 ovog Člana navode se konkretne obaveze države potpisnice, koje predstavljaju posebne mjere koje moraju biti preduzete u cilju ostvarivanja načela pristupačnosti izgrađenog okruženja kao preduslova za samostalan život i puno učešće osoba s invaliditetom u svim aspektima života. Ove posebne mjere obuhvataju: "primjenu minimalnih standarda i smjernica za pristupačnost zgrada i usluga otvorenih za javnost, ili namijenjenih javnosti", "trening i obuku o pitanjima pristupačnosti relevantnim za lica sa invaliditetom svim relevantnim subjektima i akterima", kao i aktivnosti kako bi "osigurale da privatna lica i preduzetnici koji pružaju usluge i

¹⁵ Zakon o ratifikaciji Konvencije UN-a o pravima lica sa invaliditetom, preuzeto s: <http://www.mrs.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=161710&rType=2&file=ZAKON%20O%20RATIFIKACIJI%20KON.UN.O%20PRAVIMA%20LICA%20SA%20INV.%20SA%20OPCIONIM%20PROTOKOLOM.pdf>

¹⁶ Član 9, Stav 1, Tačka a) Zakona o ratifikaciji Konvencije UN-a o pravima lica sa invaliditetom, preuzeto sa: <http://www.mrs.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=161710&rType=2&file=ZAKON%20O%20RATIFIKACIJI%20KON.UN.O%20PRAVIMA%20LICA%20SA%20INV.%20SA%20OPCIONIM%20PROTOKOLOM.pdf>;

drže objekte otvorene za javnost, ili namijenjene javnosti, uzmu u obzir sve aspekte pristupačnosti za lica sa invaliditetom” i “obezbjedile natpise na Brajevom pismu i u lako čitljivom formatu u zgradama i drugim objektima otvorenim za javnost, ili namijenjenim javnosti”.¹⁷

Kao što se vidi, pristupačnost po principima univerzalnog dizajna mora biti pravno obavezujuća za sve zgrade koje su namijenjene javnosti, bez obzira ko je njihov vlasnik ili korisnik, javno ili privatno lice. Svi objekti i usluge koje su namijenjene opštoj javnosti moraju poštovati principe univerzalnog dizajna kako bi i dio javnosti koju čine osobe s invaliditetom mogao pristupiti istima. Pored toga, u Članu 9, Stavu 2 Tački e Konvencija garantuje ljudsko pravo osoba s invaliditetom na “druge oblike žive asistencije i posrednika, uključujući vodiče, čitače i prevodioce na gestovni jezik kako bi olakšali pristup zgradama i drugim objektima otvorenim za javnost”, kada primjena principa univerzalnog dizajna ne omogućava potpunu implementaciju načela pristupačnosti fizičkog okruženja.

Međutim, “u slučaju pojedinaca koji imaju rijetka oštećenja koja nijesu uzeta u obzir pri utvrđivanju standarda pristupačnosti, ili koji ne koriste režime, metode ili sredstva koja se nude za postizanje pristupačnosti (npr. ne znaju Brajevo pismo), čak i implementacija standarda pristupačnosti može biti nedovoljna da im garantuje pristup”.¹⁸ Zbog kršenja načela nediskriminacije i pristupačnosti u ovim slučajevima **Konvencija UN-a uvodi institute razumnih adaptacija**, koje predstavljaju neophodne i odgovarajuće modifikacije i prilagođavanja koje ne predstavljaju nesrazmjern ili neprimjeren teret, a potrebne su u konkretnim slučajevima kako bi se osobama s invaliditetom garantovalo uživanje ili ostvarivanje svih ljudskih prava i osnovnih sloboda na jednakim osnovama (Član 2 Stav 4). “Obaveza obezbjeđivanja razumnih adaptacija je ex nunc obaveza, što znači da ona nastaje u momentu kada ih pojedinac s invaliditetom zahtijeva u datoj situaciji, npr. na radnom mjestu ili u školi, u cilju uživanja njenih ili njegovih prava na jednakoj osnovi u posebnom slučaju. Ovdje standardi pristupačnosti mogu biti indikatori, ali ne bi trebalo da budu uzeti kao striktni. Razumne adaptacije mogu biti korišćene kao sredstvo za osiguranje pristupačnosti za pojedinca s invaliditetom u određenoj situaciji. **Razumne adaptacije nastoje da postignu pravičnost za pojedinca**, u smislu da su nediskriminacija i jednakost osigurane, uzimajući u obzir dostojanstvo, autonomiju i izbor pojedinca. Tako, osoba s rijetkim invaliditetom može da traži smještaj koji izlazi izvan okvira svih standarda pristupačnosti.”.¹⁹ Za razliku od obaveza obezbjeđivanja načela pristupačnosti kroz primjenu principa univerzalnog dizajna kao standarda u planiranju i izgradnji fizičkog okruženja, gdje preveliki troškovi nikada ne mogu biti uslov za ukidanje ove obaveze, razumne adaptacije se primjenjuju samo ako ne predstavljaju nesrazmjern teret za subjekta koji treba da ih obezbijedi, a u odnosu na cilj koji se njima treba postići (npr. uklanjanje postojećeg lifta koji je u skladu sa standardima pristupačnosti u nekom butiku i ugradnja većeg lifta radi obezbjeđivanja ulaska osobe s invaliditetom je razumna adaptacija ukoliko će ta osoba s invaliditetom i druge kojima je potrebna ova vrsta adaptacije svojom potrošnjom, odnosno kupovinom u butiku isplatiti ove troškove). Nesprovođenje razumnih adaptacija fizičkog okruženja Konvencija u Članu 2, Stav 3 prepoznaje kao jedan od najvažnijih oblika diskriminacije po osnovu invaliditeta,²⁰ radi čijeg ukidanja države potpisnice imaju obavezu preduzimanja svih neophodnih mjera i koraka (Član 5, Stav 3).²¹

17 Član 9 Stav 2 Tačke a, b, c i d Zakona o ratifikaciji Konvencije UN-a o pravima lica sa invaliditetom, preuzeto sa: <http://www.mrs.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=161710&rType=2&file=ZAKON%20O%20RATIFIKACIJI%20KON.UN.O%20PRAVIMA%20LICA%20SA%20INV.%20SA%20OPCIONIM%20PROTOKOLOM.pdf>;

18 Paus 25, Opšti komentar na član 9, Komitet UN o pravima osoba s invaliditetom, preuzeto sa: http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRPD/C/GC/2&Lang=en

19 Paus 26, Opšti komentar na član 9, Komitet UN o pravima osoba s invaliditetom, preuzeto s: http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRPD/C/GC/2&Lang=en

20 Diskriminacija uključuje sve oblike diskriminacije, uključujući uskraćivanje razumnih adaptacija.

21 Da bi promovisali ravnopravnost i ukinuli diskriminaciju, države potpisnice će preduzeti sve odgovarajuće korake kako bi osigurali pružanje razumnih adaptacija.

U tom smislu u Članu 4 – Opšte obaveze – propisuje se da će država potpisnica: “Preduzeti sve odgovarajuće mjere, uključujući zakonodavne, radi izmjene ili poništavanja svih zakona, podzakonskih akata, običaja i prakse koji predstavljaju diskriminaciju lica sa invaliditetom”, kao i “mjere kako bi uklonili diskriminaciju po osnovu invalidnosti koju vrši bilo koje lice, bilo koja organizacija ili privatni preduzetnik” (Član 4 Stav 1 Tačka b i e).

Ukoliko država potpisnica Konvencije ne sprovede sve potrebne mjere na sprovođenju načela pristupačnosti fizičkog okruženja, uključujući i sprovođenje razumnih adaptacija kada je to neophodno, vrši direktnu diskriminaciju po osnovu invaliditeta i osobama s invaliditetom onemogućava samostalan i dostojanstven život sprječavajući ih da učestvuju u svim aspektima života.

4.2 PRISTUPAČNOST FIZIČKOG OKRUŽENJA U PRAVNOM OKVIRU CRNE GORE

4.2.1. Pristupačnost fizičkog okruženja u smislu načela nediskriminacije

U **preambuli Ustava Crne Gore**²² su, između ostalog, kao osnovne vrijednosti javnog poretka proklamovane: **sloboda, poštovanje ljudskih prava i sloboda, demokratija i vladavina prava**. U tom smislu država Crna Gora je odgovorna i za uspostavljanje socijalne pravde. Ove vrijednosti i odgovornosti se razrađuju u Članu 8, u kome se zabranjuje “svaka neposredna ili posredna diskriminacija, po bilo kom osnovu”, i uvode propisi i posebne mjere za postizanje ravnopravnosti lica koja su, po bilo kom osnovu, u nejednakom položaju (institut afirmativne akcije). U Članu 17 Stavu 2 se svakom licu bez obzira na bilo koje lično svojstvo garantuje jednakost pred zakonom. Takođe, Ustav je u Članu 24 zabranio ograničavanje ljudskih prava i sloboda izvan obima dozvoljenog ovim aktom i mjere neophodne za ostvarenje cilja zbog koga je ograničenje uvedeno. Ograničenja se jedino mogu propisati zakonom, ali se između ostalih, ne smije ograničiti pravo na dostojanstvo i poštovanje ličnosti niti ukinuti zabrana diskriminacije (Član 25, Stav 3 i 4 Ustava Crne Gore). U Članu 39 se navodi da se svakom jemči sloboda kretanja i nastanjivanja i da se ona može ograničiti jedino u svrhu vođenja krivičnog postupka, sprječavanja širenja zaraznih bolesti ili bezbjednosti Crne Gore.

Kako se u Članu 68 Ustava Crne Gore “jemči posebna zaštita osoba s invaliditetom”, ovi principi, načela i zajemčena ljudska prava i slobode dobijaju na značaju kada je u pitanju njihovo uživanje od strane osoba s invaliditetom. Zbog toga se principi javnog poretka i načelo nediskriminacije i jednakosti detaljnije reguliše u Zakonu o zabrani diskriminacije²³ i Zakonu o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom²⁴.

Zakon o zabrani diskriminacije u Članu 2 zabranjuje svaki oblik diskriminacije po bilo kom osnovu (Član 2 Stav 1), među kojima ubraja i invaliditet. Takođe, osim pravljenja razlike i nejednakog postupanja prema jednom ili više lica u odnosu na druga lica zbog nekog ličnog svojstva, u pojam diskriminacije Zakon uključuje i **propuštanje postupanja, isključivanje i ograničavanje** koji mogu dovesti do neravnopravnosti. Stoga se u Članu 5 ovog Zakona prepoznaju državni organi, organi državne uprave, organi jedinica lokalne samouprave, javna preduzeća i druga pravna lica koja vrše javna ovlašćenja, kao i druga pravna i fizička lica kao organi i institucije koje mogu (ali i ne moraju) donositi, uvoditi i sprovoditi propise i posebne mjere, tj. afirmativnu akciju propisanu Ustavom. Ovako definisana norma predstavlja preporuku, a ne obavezu ovih subjekata da preduzmu mjere za postizanje ukupne ravnopravnosti. Stoga, iako ne preduzimaju posebne propise i radnje u cilju

22 Ustav Crne Gore (“Sl. list CG” br. 1/2007 od 25.10.2007. godine);

23 Zakon o zabrani diskriminacije (“Sl. list CG” br. 46/10 od 06.08.2010, 40/11 od 08.08.2011, 18/14 od 11.04.2014);

24 Zakon o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom (“Sl. list CG” br. 39/11 od 04.08.2011) i Zakon o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom (“Sl. list CG” br. 35/15 od 07.07.2015. i 44/15 od 07.08.2015);

postizanja ravnopravnosti na iste se mogu obavezati postupkom za zaštitu od diskriminacije.

Veoma je značajno što se ovim Zakonom definišu pojmovi neposredne i posredne diskriminacije (Član 2 Stav 3 i 4), čime se ističe mogućnost zaštite kako od akata, radnji ili nečinjenja, tako i od prividno neutralnih odredbi propisa, kriterijuma ili prakse, koji dovode ili mogu dovesti do kršenja načela nediskriminacije.

Već se u tekstu iz 2010. godine kao diskriminacija definiše i podsticanje i davanje instrukcija za vršenje neke diskriminatorne radnje, što se izmjenama i dopunama Zakona iz 2014. godine proširuje i na pomaganje u vršenju diskriminacije i najavljivanje namjere da se izvrši diskriminacija prema nekom licu ili grupi lica (Član 2 Stav 5). Dakle, određena osoba ili grupa može tražiti zaštitu od diskriminacije ne samo kada pretrpi diskriminaciju, već i kada je izbjegnje na osnovu same najave diskriminatora da će izvršiti diskriminaciju tog lica ili grupe lica. Tako npr. sama najava održavanja nekog događaja u nepristupačnom okruženju može biti povod za pokretanje postupka za zaštitu od diskriminacije po osnovu invaliditeta. Takođe, u Članu 20 se kao neki od težih oblika diskriminacije propisuju i ponovljena i produžena diskriminacija (Član 20 Tačke 2 i 3), tj. diskriminacija učinjena više puta prema istom licu ili grupi lica i učinjena u dužem vremenskom periodu prema istom licu ili grupi lica. Ponovljena i produžena diskriminacija u praksi predstavljaju nepreduzimanje mjera i radnji na prilagođavanju objekata i javnih površina i samim tim nepristupačnost fizičkog okruženja za osobu ili grupu osoba s invaliditetom.

Pored navedenog, kao jedan od posebnih oblika diskriminacije **Zakon o zabrani diskriminacije prepoznaje diskriminaciju u korišćenju objekata i površina u javnoj upotrebi** koju predstavlja ograničavanje ili onemogućavanje korišćenja objekata i površina u javnoj upotrebi licu ili grupi lica po nekom od osnova definisanih ovim Zakonom. Dakle, opšti Zakon (u članu 18²⁵) kao specifičan i samim tim najčešći oblik diskriminacije po osnovu invaliditeta prepoznaje upravo nepristupačnost objekata i površina u javnoj upotrebi. Ovaj oblik diskriminacije obuhvata i nepreduzimanje posebnih mjera, koje nijesu nesrazmjerni teret (razumne adaptacije) od strane subjekata koji treba da omoguće poštovanje načela nediskriminacije u korišćenju objekata i površina u javnoj upotrebi. Međutim, ne precizira se jasno da se posebne mjere koje ne predstavljavaju nesrazmjerni teret za obavezanog subjekta odnose na pojedince s invaliditetom u konkretnoj situaciji, pa se pruža mogućnost tumačenja koje podrazumijeva da se obaveza primjene standarda pristupačnosti može izuzeti iz pojma diskriminacije po osnovu invaliditeta ako predstavlja nesrazmjerni teret za subjekta koji je mora primjeniti.

Mora se imati u vidu da razumne adaptacije prevazilaze i pojam univerzalnog dizajna. One za cilj mogu imati i izjednačavanje mogućnosti za pojedinca i na najbolji način odslikavati prava individue, odnosno uživanje prava pojedinca i osiguravanje njegove uključenosti u zajednicu.

U odnosu na Zakon o zabrani diskriminacije pojam ovog oblika diskriminacije po osnovu invaliditeta **Zakonom o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom** se proširuje na nedostupnost cijelog objekta ili površina u javnoj upotrebi (a ne samo njihovog prilaza), dok se pojam korišćenja detaljnije definiše kroz: **pristup, kretanje, boravak i rad** u ovim objektima (Član 8 Stav 1). Pored toga u Članu 4 Tački 2 i 3 se daju definicije objekata i površina u javnoj upotrebi:

"2) objekti u javnoj upotrebi su objekti: vaspitne, obrazovne i kulturne namjene; zdravstvene, rehabilitacione, socijalne i dječje zaštite; sportsko-rekreacione, trgovačke, ugostiteljske i turističke

²⁵ Nedostupnost prilaza objektima i površinama u javnoj upotrebi licima smanjene pokretljivosti i licima sa invaliditetom, odnosno onemogućavanje, ograničavanje ili otežavanje korišćenja navedenih objekata, na način koji nije nesrazmjerni teret za pravno ili fizičko lice koje je dužno da to omogući, smatra se diskriminacijom u smislu člana 2 ovog zakona. Diskriminacija lica sa invaliditetom postoji i u slučaju kad nijesu preduzete posebne mjere za otklanjanje ograničenja, odnosno nejednakog položaja u kojem se ta lica nalaze.

namjene; poštanske, telekomunikacione i saobraćajne namjene; zakonodavne, sudske, upravne i slične namjene; objekti za vjerske obrede i vjerske poslove; objekti u kojima često borave lica sa invaliditetom; prostori i površine javne namjene i slično; 3) javne površine su parkovi, trgovi, javne saobraćajnice i slično;”.²⁶ Kao što se i primjećuje, to koji će se objekti i površine smatrati onima u javnoj upotrebi, zavisi od njihove namjene, nezavisno od subjekta koji je vlasnik ili zakupoprimac istih, njegove finansijske moći, veličine objekta i sl. Stoga osoba s invaliditetom ima pravo na zaštitu od diskriminacije u korišćenju objekata i površina u javnoj upotrebi u odnosu na svako pravno ili fizičko lice koje nepreduzimanjem posebnih mjera onemogućiti da u istima ima omogućen pristup, kretanje, boravak i rad u njima.

Novi Zakon o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom u Članu 5 Stav 1 propisuje obavezu pravnim i fizičkim licima da donose i sprovode propise i posebne mjere usmjerene na postizanje ravnopravnosti osoba s invaliditetom. Ove posebne mjere se odnose i na primjenu principa univerzalnog dizajna koji se definiše u Članu 8 Tačka 8 Zakona, po prvi put definisan u nekom dokumentu i usklađen s definicijom iz Konvencije.²⁷

Stoga su očekivani pojmovi objekta i površina u javnoj upotrebi prošireni, te se u objekte u javnoj upotrebi ubrajaju i objekti u kojima se pružaju bankarske i druge finansijske usluge, muzeji i druge ustanove iz oblasti kulture, kao i sva pravna lica koja u okviru javnih ovlašćenja, koja vrše, pružaju usluge građanima (Član 8 Tačka 1), dok se u prostore i površine javne namjene ubrajaju i ulica, staza na dječjem igralištu i na šetalištu, pješački prolaz, pasarela i pješački most i ulični prelaz (Član 8 Tačka 2).

Samim tim, proširen je i pojam diskriminacije po osnovu invaliditeta u oblasti korišćenja tj. pristupa objektima i površinama u javnoj upotrebi. Naziv oblasti je umjesto “korišćenje objekata i površina u javnoj upotrebi” promijenjen u “pristup objektima i površinama u javnoj upotrebi”, čime se opseg zabrane diskriminacije po osnovu invaliditeta sa isključivo objekta i površina u javnoj upotrebi proširuje i na prostor prilaza istim. Diskriminacijom po osnovu invaliditeta u ovoj oblasti se smatra neispunjavanje uslova, definisanih propisima iz oblasti uređenja prostora i izgradnji objekata, **za nesmetan pristup, kretanje, boravak i rad osoba s invaliditetom** u objektima i površinama u javnoj upotrebi (Član 11 Stav 1), ali ne i preduzimanje posebnih mjera koje ne predstavljaju nesrazmjern teret u konkretnim slučajevima kada su one potrebne za poštovanje načela nediskriminacije (razumne adaptacije). Takođe, diskriminacija po osnovu invaliditeta je i zauzimanje, korišćenje, upotreba i uništavanje mobilijara i pristupačnih toaleta za osobe s invaliditetom od strane osoba bez invaliditeta, kao i zauzimanje i korišćenje pristupačnog parking mjesta od strane osobe bez invaliditeta. Ovim se pojam diskriminacije po osnovu invaliditeta u pristupu objektima i površinama u javnoj upotrebi proširio na elemente objekta i površine u javnoj upotrebi, koji treba da olakšaju njegovo korišćenje od strane osobe s invaliditetom.

Članom 11 Stavom 2 propisuje se obaveza obezbjeđivanja nesmetanog pristupa objektu u javnoj upotrebi na glavnom ulazu, ukoliko za to postoje tehničke mogućnosti. Ovim se želi spriječiti diskriminacija po osnovu invaliditeta u pogledu segregacije u pristupu objektima u javnoj upotrebi, koji se nerijetko zbog manjih troškova ili osporavanja od strane vlasnika ili korisnika objekata, obezbjeđuje samo na sporednom ulazu.

Pored **segregacije** kao posebnog oblika diskriminacije u praksi je zastupljena i diskriminacija na način što su vrata na sporednim ulazima u većini objekata zaključana.

Ovaj čin upravo odražava i odnos prema osobama s invaliditetom.

²⁶ Zakon o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom („Sl. list CG“ br. 39/11 od 04.08.2011);

²⁷ Zakon o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom („Sl. list CG“ br. 35/15 od 07.07.2015.);

4.2.2 Pristupačnost fizičkog okruženja kao standard u uređenju prostora i izgradnji objekata

4.2.2.1. Pravna regulativa na nacionalnom nivou

Kao što je već rečeno, već se od 2008 godine standardi pristupačnosti fizičkog okruženja uvode u osnovne standarde i uslove izgradnje objekata i uređenje prostora. Trenutno važeći Zakon o uređenju prostora i izgradnji objekata iz 2008. godine, zadnji put izmijenjen i dopunjen 2014. godine²⁸ je nastavio dalje preciziranje ovih standarda i obaveza svih subjekata koji su investitori, vlasnici ili zakupoprимci objekata i površina u javnoj upotrebi da iste obezbijede. Ovaj Zakon standarde pristupačnosti fizičkog okruženja definiše kao standarde i uslove neophodne za obezbjeđivanje nesmetanog pristupa, kretanja, boravka i rada osoba s invaliditetom u objektima u javnoj upotrebi. Dakle, ovi standardi treba da obezbijede mogućnost punog funkcionisanja osobama s invaliditetom od samog prilaza tj. dolaska do objekta pa do svih njegovih dijelova kojima se može pristupiti i ući, odnosno koje koriste i drugi ljudi.

Uslovi za nesmetan pristup, kretanje, boravak i rad lica smanjene pokretljivosti i lica s invaliditetom su u Članu 62 Stav 2 Tački 29 prepoznati kao **jedan od urbanističko-tehničkih uslova uređenja prostora i izgradnje objekata**. Urbanističko-tehnički uslovi su sastavni dio svakog planskog dokumenta (Član 29 Stav 2), na osnovu kojih se vrši uređenje prostora i izgradnja objekata. Takođe, među osnovnim zahtjevima za objekat, tj. zahtjevima koje objekat, zavisno od svoje namjene, mora da ispunjava u toku izgradnje i upotrebe, a kojima se obezbjeđuje njegova bezbjednost u cjelini, kao i bezbjednost svakog njegovog posebnog dijela se ubrajaju i zahtjevi bezbjednosti i pristupačnosti koji obuhvataju i pristupačnost objekata za lica smanjene pokretljivosti i lica s invaliditetom. Ovi urbanističko-tehnički uslovi i osnovni zahtjevi za objekat su sastavni dio **tehničke dokumentacije** (Član 76 Stav 2) i moraju biti ispunjeni kako bi **idejni i glavni projekat prošli reviziju** (Član 86 Stav 2 i Član 90 Stav 2) i kako bi se za isti mogla dobiti **građevinska** (Član 93 Stav 1 Tačka 1) i **upotrebna dozvola** (Član 121 Stav 2 Tačka 1 i 3). Za subjekta koji tehničku dokumentaciju izradi suprotno urbanističko-tehničkim uslovima, kao i za revidenta koji odobri projekat koji nije urađen u skladu sa Zakonom, propisuje se novčana kazna: od 2.000,00€ do 40.000,00€, ukoliko ima status pravnog lica, od 2.000,00€ do 12.000,00€ ukoliko ima status preduzetnika, i od 500,00€ do 4.000,00€ za odgovorno lice u prekršiocu koji ima status pravnog lica (Član 155 Stav 1 Tačka 2 i Stav 2 i 3 i Član 157 Stav 1 Tačka 2 i Stav 2 i 3).

Odredbe ovog Zakona koje su ključne za primjenu standarda pristupačnosti fizičkog okruženja i poštovanja ljudskog prava osoba s invaliditetom na pristupačnost su sadržane u Članu 73 u kome se kaže: "Izgradnja objekata u javnoj upotrebi vrši se na način kojim se licima smanjene pokretljivosti i licima sa invaliditetom obezbjeđuje nesmetan pristup, kretanje, boravak i rad. Izgradnja stambenih i stambeno-poslovnih objekata vrši se na način kojim se licima iz Stava 1 ovog člana obezbjeđuje nesmetan pristup i kretanje u zajedničkim prostorijama. Stambeni i stambeno-poslovni objekti sa 10 i više stanova moraju se izgrađivati na način kojim se obezbjeđuje jednostavno prilagođavanje objekta, najmanje jedne stambene jedinice na svakih 10 stanova za nesmetan pristup, kretanje, boravak i rad lica smanjene pokretljivosti i lica sa invaliditetom.". Ove norme predstavljaju pravnu obavezu za sve subjekte koji su investitori i izvođači radova na objektima u javnoj upotrebi da preduzimaju radnje i posebne mjere na obezbjeđivanju nesmetanog pristupa, kretanja, boravka i rada osoba s invaliditetom u istim. To znači da je tokom izgradnje objekta izvođač radova dužan da radove izvodi u skladu s glavnim projektom, na osnovu koga je izdata građevinska dozvola (Član 110 Stav 1 Tačka 1), te da u okviru ispunjavanja te obaveze prati i primjenu uslova za nesmetan pristup, kretanje, boravak i rad lica smanjene pokretljivosti i lica sa invaliditetom u izgradnji objekata u javnoj upotrebi, stambenih i stambeno-poslovnih objekata. Ukoliko **izvođač radova uoči nedostatke** i

²⁸ Zakon o uređenju prostora i izgradnji objekata („Službeni list CG" br. 51 od 22.08.2008, 40/10 od 22.07.2010, 34/11 od 12.07.2011, 40/11 od 08.08.2011, 47/11 od 23.09.2011, 35/13 od 23.07.2013, 39/13 od 07.08.2013 i 33/14 od 04.08.2014.);

nepravilnosti u glavnom projektu, uključujući i neusklađenost s urbanističko-tehničkim uslovima u smislu primjene uslova za pristup, kretanje, boravak i rad lica smanjene pokretljivosti i lica s invaliditetom, dužan je da o tome **pisanim putem obavijesti investitora i privredno društvo** koje je izradilo taj projekat (Član 111 Stav 3), a investitor i privredno društvo su dužni da te nedostatke i nepravilnosti **otklone bez odlaganja** (Član 111 Stav 4). Ako investitor i privredno društvo ne ispune ovu obavezu, izvođač radova će o tome obavijestiti organ koji je izdao građevinsku dozvolu i inspekcijske organe, tj. Inspekciju za građevinarstvo (Član 111 Stav 4). Kako bi se dodatno osiguralo građenje objekata u skladu sa Zakonom, u Članu 114 se propisuje obaveza investitora da obezbijedi stručni nadzor počev od izvođenja pripremnih radova na objektu (Stav 1 i 4). Ovaj stručni nadzor, pored ostalog, obuhvata: kontrolu izvođenja radova prema tehničkoj dokumentaciji; provjeru kvaliteta izvođenja radova i primjene propisa, standarda, tehničkih normativa i normi kvaliteta (Član 114 Stav 3). Takođe, i **lice koje vrši stručni nadzor** obavezno je da, čim ih primijeti, bez odlaganja, obavijesti investitora o nedostacima u tehničkoj dokumentaciji, kao i građenju objekta suprotno tehničkoj dokumentaciji, propisima, standardima i normama kvaliteta (Član 114 Stav 5). Ukoliko izvođač radova, i vršilac stručnog nadzora ne ispune obavezu pisanog obavještanja investitora o nedostacima u glavnom projektu i tehničkoj dokumentaciji, ili o građenju objekta suprotno Zakonu sankcionišu se novčanom kaznom od 2.000,00€ do 40.000,00€, ako imaju status pravnog lica, od 2.000,00€ do 12.000,00€, ako imaju status preduzetnika, kao i odgovorno lice u prekršiocu koji ima status pravnog lica, inženjer koji je rukovodilac građenja objekta, ili izvođač pojedinih radova novčanom kaznom od 500,00€ do 4.000,00€ (Član 158 Stav 1 Tačka 10 i Stav 2, 3 i 4 i Član 159 Stav 1 Tačka 2 i Stav 2 i 3).

Međutim, ove zahtjeve je moguće bilo ugraditi jedino u objekte čija je izgradnja uslijedila nakon stupanja na snagu ovog Zakona. Kako pravo osoba s invaliditetom na pristupačno fizičko okruženje, uprkos dobrim zakonskim rješenjima ne bi ostalo samo mrtvo slovo na papiru u odnosu na već postojeće objekte u javnoj upotrebi, zakonopisac je u Članu 165 propisao rok od pet godina (avgust 2013. godine) vlasnicima, zakupoprimcima i držaocima objekata u javnoj upotrebi za prilagođavanje svih već izgrađenih objekata za nesmetan pristup i korišćenje od strane osoba s invaliditetom. Time se pristupačnost objekata u javnoj upotrebi osobama s invaliditetom stavila na sam vrh prioriteta Crne Gore. Kako bi se omogućilo brže i lakše ispunjavanje ove obaveze, u Članu 117 Stav 1 Tačka 3 Zakon propisuje da se **pristupne rampe, liftovi i slični objekti za pristup i kretanje lica smanjene pokretljivosti i lica sa invaliditetom smatraju pomoćnim objektima i privremenim objektima montažnog karaktera**, čime se izuzimaju iz duge i komplikovane procedure pribavljanja građevinske dozvole. Naime, postavljanje, građenje i uklanjanje ovih pristupnih objekata je u nadležnosti lokalnih samouprava, te se za dobijanje dozvole za preduzimanje posebnih mjera za omogućavanje pristupa objektima u javnoj upotrebi daje mogućnost lokalnim samoupravama da propišu brze i jednostavne procedure (Član 117 Stav 3). Međutim, za subjekte koji obezbijede nesmetan pristup i kretanje lica smanjene pokretljivosti i lica sa invaliditetom ako ne pribave dozvolu nadležnog organa lokalne samouprave propisana je novčana kazna u iznosu: od 2.000 do 40.000 eura za pravno lice, od 500 do 4.000 eura za odgovorno lice u pravnom licu, i od 2.000 do 12.000 eura za preduzetnika (Član 154 Stav 1 Tačka 12 i Stav 2 i 3). Ove kazne su iste kao i novčane kazne za subjekte koji postave odnosno grade druge pomoćne objekte i privremene objekte montažnog karaktera bez dozvole, ili ne ispoštuju obaveze iz Člana 73 i 165. *Kažnjavanje istom prekršajnom sankcijom subjekta koji nije omogućio uživanje osnovnog ljudskog prava osoba s invaliditetom i subjekta koji je to omogućio, ali nepoštovanjem propisane procedure, je nepravično i nepravedno i ne ide u prilog primjeni standarda pristupačnosti. Šta više, prijetnja mogućom sankcijom ukoliko se ne ispune procesni zahtjevi može biti jako demotivišuća za preduzimanje posebnih mjera u cilju ostvarivanja ljudskog prava osoba s invaliditetom na pristupačnost fizičkog okruženja.* Za subjekte koji ne obezbijede nesmetan pristup, kretanje, boravak i rad za lica smanjene pokretljivosti i lica s invaliditetom u objektima u javnoj upotrebi propisana je novčana kazna za prekršaj u iznosu od 2.000 do 40.000 eura za pravno lice,

od 500 do 4.000 eura za starješinu organa i odgovorno lice u pravnom licu i od 2.000 do 12.000 eura za preduzetnika (Član 154 Stav 1 Tačka 2 i Stav 2 i 3 i Član 161 Stav 1 Tačka 9 i Stav 2 i 3).

Standardi pristupačnosti, tj. uslovi za nesmetan pristup, kretanje, boravak i rad lica smanjene pokretljivosti i lica s invaliditetom su detaljno propisani **Pravilnikom o bližim uslovima i načinu prilagođavanja objekata za pristup i kretanje za lica smanjene pokretljivosti i lica s invaliditetom**.²⁹ Ovaj Pravilnik prije svega, definiše pojam objekta u javnoj upotrebi (Član 6 Stav 1), te navodi da u opseg ovog pojma spadaju: "objekti trgovačke, ugostiteljske i/ili turističke namjene; objekti poštanske i/ili telekomunikacione namjene; objekti za pružanje finansijskih usluga; objekti zakonodavne, sudske, izvršne, upravne i druge namjene; objekti zdravstvene, rehabilitacione, socijalne i dječje zaštite; objekti u kojima često borave lica sa invaliditetom; objekti vaspitne i obrazovne namjene; objekti kulturne namjene; objekti saobraćajne namjene; objekti sportsko - rekreacione namjene; objekti zabavne namjene: zabavni park; objekti vjerske namjene; objekti za izvršavanje krivičnih sankcija; prostori i površine javne namjene i objekti ostale namjene". Kao što se i da primijetiti, i ovaj propis kao i Zakon o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom objekte u javnoj upotrebi od ostalih objekata razlikuje po njihovoj namjeni i otvorenosti za javnost. Međutim, za razliku od Zakona o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom ovaj Pravilnik iz pojma objekta u javnoj upotrebi izuzima neke objekte na osnovu njihove veličine. Tako se samoposluživanje uslužne površine manje od 200 m², disko klub površine manje od 100 m², noćni klub površine manje od 200 m² i izložbeni prostor površine manje od 300 m², kamp za manje od 500 gostiju ne smatraju objektima u javnoj upotrebi, te samim tim nemaju obavezu ispunjavanja standarda pristupačnosti definisanih ovim Pravilnikom.

Ovaj Pravilnik propisuje obavezne elemente pristupačnosti koji predstavljaju "dio tehničke dokumentacije koja se izrađuje za potrebe građenja objekta, kojima se određuje veličina, svojstva, instalacije, uređaji i druga oprema objekata radi obezbjeđivanja pristupa, kretanja, boravka i rada lica sa invaliditetom i lica smanjene pokretljivosti pod istim uslovima kao i drugim licima".³⁰ Ovi obavezni **elementi pristupačnosti se dijele na: elemente pristupačnosti za savladavanje visinskih razlika, elemente pristupačnosti samostalnog života i elemente pristupačnosti javnog saobraćaja** (Član 8 Stav 1). Elementi pristupačnosti za savladavanje visinskih razlika su: rampa, stepenište, lift, vertikalno-podizna platforma i koso-podizna sklopiva platforma. Elementi pristupačnosti samostalnog života su: ulazni prostor; hodnici; toalet; kupatilo; kuhinja; soba, učionica, radni prostor; stan; kafana i restoran; kabina za presvlačenje; tuš kabina; glasačka kabina; ulaz u vodu na plaži i na bazenu; mjesto u gledalištu; telefon, tekstofon, faks, bankomat; električne instalacije (interfon, prekidač za svjetlo, i zvonice, utičnica u kuhinji, ostale utičnice, izvodna ploča za električnu instalaciju); kvake na vratima i prozorima; šalter; pult; induktivna petlja ili transmisioni obruč; oglasni pano, orijentacioni plan za kretanje u objektima i sl. Elementi pristupačnosti javnog saobraćaja su: stajalište i peron; parking mjesto; javna pješačka površina; semafor; pješački prelaz; pješačko ostrvo i rakersnica. Svi ovi elemeti pristupačnosti moraju da sadrže taktilne površine (Član 8 Stav 3), koje obuhvataju taktilnu crtu vođenja, taktilnu crtu upozorenja i taktilno polje upozorenja, orjentire za nesmetan pristup i kretanje osoba s oštećenjem vida.

Elementi pristupačnosti koje moraju sadržati svi objekti u javnoj upotrebi su: ulazni prostor (Član 17), hodnici (Član 18), toalet (Član 19), pult (Član 34) i parking mjesto (Član 40). Većina objekata u javnoj upotrebi mora da posjeduje orijentacioni plan zgrade. U Članu 52 Pravilnika je propisano da se objekti u javnoj upotrebi pri rekonstrukciji moraju prilagoditi osobama s invaliditetom tj. da rekonstrukcija mora uključiti i elemente pristupačnosti.

²⁹ Pravilnik o bližim uslovima i načinu prilagođavanja objekata za pristup i kretanje za lica smanjene pokretljivosti i lica s invaliditetom („Sl. list CG“, br 51/08, 34/11 i 35/13);

³⁰ Član 4 Tačka 8 Pravilnika o bližim uslovima i načinu prilagođavanja objekata za pristup i kretanje za lica smanjene pokretljivosti i lica s invaliditetom („Sl. list CG“, br 51/08, 34/11 i 35/13);

Osim za objekte u javnoj upotrebi Pravilnik o bližim uslovima i načinu prilagođavanja objekata za pristup i kretanje za lica smanjene pokretljivosti i lica s invaliditetom propisuje standarde pristupačnosti stambenih i stambeno-poslovnih objekata. U Članu 6 Stavu 2 se daje definicija stambenih i stambeno-poslovnih objekata i propisuje da su to "objekti sa deset i više stanova namijenjeni za stanovanje i stambene ili poslovne svrhe".³¹ Dakle, samo stambeni i stambeno-poslovni objekti sa deset i više stanova treba da ispunjavaju standarde pristupačnosti propisane ovim Pravilnikom. U Članu 23 Stavu 6 se propisuje da se na svakih deset stanova mora izgraditi jedan jednostavno prilagodljiv stan, tj. stan koji sadrži elemente pristupačnosti za samostalan život.

4.2.2.2. Postupak javnih nabavki

Zakon o javnim nabavkama Crne Gore³² propisuje uslove, način i postupak javnih nabavki koje podrazumijevaju i **ustupanje izvođenja radova** (Član 1 Zakona), između ostalog, i za **arhitektonske usluge** (Član 36 Zakona).

Postupak javnih nabavki obavezni su da primjenjuju državni organi, organi lokalne samouprave, javne službe i drugi korisnici sredstava budžeta Crne Gore, jedinica lokalne samouprave i drugih javnih prihoda, zatim privredna društva i pravna lica koja vrše poslove od javnog interesa, a u kojima država ili jedinica lokalne samouprave ima udjela (vlasništvom, članstvom, odlučivanjem, nadzorom...) ili se ovi subjekti finansiraju iz budžeta Crne Gore ili jedinica lokalne samouprave.

Zakon prepoznaje nekoliko vrsta javnih nabavki (Član 20) i to: otvoreni postupak, ograničeni postupak, pregovarački postupak sa prethodnim objavljivanjem poziva za javno nadmetanje, pregovarački postupak bez prethodnog objavljivanja poziva za javno nadmetanje, konkurs, šoping i neposredni sporazum.

Konkurs³³ je vrsta javnih nabavki, koji može da se sprovede za usluge u oblasti urbanističkog planiranja, arhitekture, građevinarstva, inženjerstva, nauke, kulture, dizajna i informatike.

Konkurs može da se sprovede kao samostalni postupak javne nabavke ili kao sastavni dio postupka javne nabavke usluga, kada se ugovor zaključuje sa izabranim učesnikom, odnosno sa jednim od izabranih učesnika na konkursu.

Izabranom ili izabranim učesnicima na konkursu može da se dodijeli **nagrada** u skladu sa uslovima utvrđenim konkursom (Član 28, stav 3).

U postupku javne nabavke sprovedenom putem konkursa, nacrt, plan, **idejno rješenje ili dizajn** bira nezavisni žiri.

Da bi bio pokrenut postupak javnih nabavki neophodno je da budu **obezbijeđena finansijska sredstva** i da je **nabavka predviđena planom javnih nabavki naručioca** (Član 37).

Posredstvom javnih nabavki može se naručiti **izvođenje radova**³⁴ na izgradnji, adaptaciji, rekonstrukciji i održavanju objekata, kao i **usluge**³⁵ iz oblasti **saobraćaja, usluge obrazovanja i nauke, arhitektonske usluge, zdravstvene, socijalne** i druge usluge, čija vrijednost treba da bude

³¹ Pravilnik o bližim uslovima i načinu prilagođavanja objekata za pristup i kretanje za lica smanjene pokretljivosti i lica s invaliditetom, ("Sl. list CG", br 51/08, 34/11 i 35/13");

³² Zakon o javnim nabavkama, ("Sl. list CG br, 28/2015");

³³ Član 28 Zakona o javnim nabavkama, ("Sl. list CG br, 28/2015")

³⁴ Član 35 Zakona o javnim nabavkama, ("Sl. list CG br, 28/2015")

³⁵ Član 36 Zakona o javnim nabavkama, ("Sl. list CG br, 28/2015")

procijenjena³⁶. U zavisnosti od vrijednosti javne nabavke primjenjuje se vrsta nabavke:

- I vrijednosni razred - za javnu nabavku čija je procijenjena vrijednost **do 5.000 EUR-a**, sprovodi se postupak **neposrednog sporazuma**;

- II vrijednosni razred - za javnu nabavku čija procijenjena vrijednost iznosi **preko 5.000 EUR-a do 25.000 EUR-a za nabavku roba i usluga**, odnosno preko **5.000 EUR-a do 50.000 EUR-a za ustupanje izvođenja radova**, sprovodi se postupak **šopinga**;

- III vrijednosni razred - za javnu nabavku čija procijenjena vrijednost iznosi **preko 25.000 EUR-a za nabavku roba i usluga**, odnosno **preko 50.000 EUR-a za ustupanje izvođenja radova**, sprovode se: otvoreni postupak, ograničeni postupak, pregovarački postupak sa prethodnim objavljivanjem poziva za javno nadmetanje, pregovarački postupak bez prethodnog objavljivanja poziva za javno nadmetanje, konkurs.

Članom 47 Zakona definiše da se procijenjena vrijednost javne nabavke za izvođenje radova određuje na osnovu odgovarajuće **tehničke dokumentacije** koja sadrži predmjer, odnosno predračun radova.

U skladu sa stavom 2 ovog člana, procijenjenu vrijednost nabavke ustupanja izvođenja radova uračunava se i **vrijednost roba i usluga koje su neophodne za izvršenje ugovora o izvođenju radova**.

Postupak i uslovi javnih nabavki za izvođenje radova bliže su definisani tenderskom dokumentacijom, čiji su obavezni djelovi tehničke karakteristike i specifikacije (Član 50). Ovim članom je pored ostalog definisano i da je **naručilac dužan** da prilikom određivanja tehničkih karakteristika ili specifikacija **u tenderskoj dokumentaciji, u skladu sa zakonom, propiše obaveznu primjenu tehničkih standarda za pristupačnost lica sa invaliditetom**.

Postupak javnih nabavki, u zavisnosti od vrste, može da traje **između 12 i 37 dana**, a ponuda ne može važiti kraće od 60 dana od dana javnog otvaranja.

U žalbenom postupku javnih nabavki primjenjuje se **upravni postupak**, odnosno **žalba Državnoj komisiji za kontrolu postupaka javnih nabavki**, preko naručioca neposredno, a koju može podnijeti ponuđač ili zainteresovano lice.

Žalba se može izjaviti protiv:

- 1) tenderske dokumentacije;
- 2) odluke o izboru najpovoljnije ponude;
- 3) odluke o obustavljanju postupka javne nabavke;
- 4) odluke o poništenju postupka javne nabavke.

Međutim, Zakon u **kaznenim odredbama ne predviđa sankcije za prekršioce norme u članu 50, stavu 3 koji se odnosi na tehničke standarde za pristupačnost**.

³⁶ Član 44 Zakona o javnim nabavkama, ("Sl. list CG br, 28/2015")

4.2.2.3. Pravna regulativa na lokalnom nivou

Iako je Zakon o uređenju prostora i izgradnji objekata u Članu 117 omogućio da se na pristupne rampe, liftove i slične objekte koji omogućavaju pristup i kretanje osobama s invaliditetom ne primjenjuje duga i komplikovana procedura izdavanja građevinske dozvole, to je lokalnim samoupravama ostavio mogućnost da definišu što jednostavniju i bržu proceduru za dobijanje dozvola od sekretarijata nadležnog za oblast uređenja prostora, kako bi vlasnici i zakupoprимci objekata u javnoj upotrebi na što lakši način omogućili osobama s invaliditetom ostvarivanje prava na pristupačnost. Zajednica opština Crne Gore je 2014. godine usvojila **Model Odluke o postavljanju, odnosno građenju i uklanjanju pristupnih rampi, liftova i sličnih objekata za pristup i kretanje lica smanjene pokretljivosti i lica sa invaliditetom**.³⁷ Na osnovu ovog Modela, do sada je 21 opština (osim Danilovgrada i Ulcinja) usvojila Odluku o postavljanju, odnosno građenju i uklanjanju pristupnih rampi, liftova i sličnih objekata za pristup i kretanje lica smanjene pokretljivosti i lica sa invaliditetom.

Međutim, odredbe Modela, pa samim tim i odluka, ne pojednostavljaju i ne ubrzavaju proceduru za dobijanje dozvole za izgradnju ovih objekata, štaviše upravo imaju suprotan učinak. Za subjekta koji želi da postavi ove pristupne objekte i omogući osobama s invaliditetom pristup objektu u javnoj upotrebi, nad kojim ima pravo svojine ili korišćenja, propisuje se **obavezna komunalna taksa**, ukoliko taj objekat postavlja na zemljištu koje je svojina lokalne samouprave. Pored toga u dokumentaciju koja se podnosi uz Zahtjev za izdavanje dozvole, se kumulativno ubrajaju **atest i garancija funkcionalnosti**. S obzirom da se za neke pristupne objekte ne može dobiti atest (npr. rampa, koja nije uređaj, nema proizvođača jer se ne može proizvoditi fabrički, tj. u serijama) ovo u praksi dovodi do toga da se za pristupni objekat koji je projektovan u skladu sa standardima pristupačnosti ne može izdati dozvola sekretarijata nadležnog za oblast uređenja prostora. Ovakva situacija je još više otežana time što **komunalna policija** može da, ukoliko utvrdi da je pristupni objekat postavljen ili izgrađen bez dozvole ili suprotno njoj, **bez ikakvog upozorenja sruši taj objekat**, a pored tog subjekta, na čijem se objektu u javnoj upotrebi postavio ili izgradio sporni pristupni objekat, **kazni iznosom i do 10.000,00€** (zavisno od pravnog statusa).

Ovim se vlasnici i zakupoprимci objekata u javnoj upotrebi potpuno demotiviraju da ispune obaveze iz Člana 73 i 165 Zakona o uređenju prostora i izgradnji objekata jer želeći da ispune ove zakonske obaveze, dolaze u mogućnost da ne ispoštuju komplikovanu i dugotrajnu proceduru i zbog toga pristupni objekat bude srušen, a oni novčano kažnjeni.

4.3. Uporedno-pravna analiza usklađenosti pravnog okvira Crne Gore sa međunarodno-pravnim standardima

Crna Gora **ljusko pravo osoba s invaliditetom** na pristupačno fizičko okruženje reguliše u **dva smjera**. Prvi je propisivanje **standarda pristupačnosti** propisima koji regulišu uređenje prostora i izgradnje objekata, a drugi je **zabrana diskriminacije** po osnovu invaliditeta u oblasti pristupa objektima i površinama u javnoj upotrebi.

Crnogorski pravni okvir garantuje primjenu načela nediskriminacije, posebno regulišući zabranu diskriminacije po osnovu invaliditeta u lex specialisu Zakonu o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom. U antidiskriminacionom zakonodavstvu Crne Gore akcenat se stavlja na garanciju zaštite od diskriminacije, dok se postizanje mjera na uspostavljanju okruženja u kome neće biti

³⁷ Model Odluke o postavljanju, odnosno građenju i uklanjanju pristupnih rampi, liftova i sličnih objekata za pristup i kretanje lica smanjene pokretljivosti i lica sa invaliditetom, dostupan na: <http://www.uom.co.me/wp-content/uploads/2014/06/Modeli-web.pdf>

diskriminacije po osnovu invaliditeta u ovim zakonima definiše kao preporuka (Zakon o zabrani diskriminacije) ili kao opšte obavezujuća norma (novi Zakon o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom). Kao diskriminacija po osnovu invaliditeta u oblasti pristupa objektima i površinama u javnoj upotrebi se prepoznaje nesprovođenje posebnih mjera i neobezbjedivanje uslova za nesmetan pristup i kretanje osoba sa invaliditetom, a u skladu sa propisima iz oblasti uređenja prostora i izgradnji objekata. Međutim, **crnogorski pravni sistem ne prepoznaje institut razumnih adaptacija**, kako je to učinjeno u Članu 2 Stav 2 Konvencije UN-a o pravima osoba sa invaliditetom, pa se samim tim nesprovođenje razumnih adaptacija, u konkretnim slučajevima kada su one neophodne, u pravnom sistemu ne definiše kao diskriminacija po osnovu invaliditeta. Ovo znači da Crna Gora nije ispunila obavezu preuzetu potpisivanjem Konvencije UN-a o pravima osoba sa invaliditetom da preduzme sve neophodne mjere i korake kako bi se ukinuo ovaj oblik diskriminacije po osnovu invaliditeta, tj. osiguralo sprovođenje razumnih adaptacija kada je to potrebno i izvodljivo, iako je u Strategiji za integraciju osoba sa invaliditetom na period 2008. – 2016. navedeno da uskraćivanje razumnih adaptacija predstavlja diskriminaciju.³⁸

Takođe, princip univerzalnog dizajna koji je u međunarodnim dokumentima garancija okruženja bez barijera i diskriminacije, se po prvi put propisuje Zakonom o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom. Propisi koji regulišu posebne oblasti, u kojima se i treba primjenjivati ovaj princip (npr. propisi iz oblasti uređenja prostora i izgradnji objekata, elektronskih medija, pružanja različitih usluga i proizvoda) ne pominju pojam univerzalnog dizajna, te samim tim ovo nije obavezujući princip u tim oblastima.

Zakonom o uređenju prostora i izgradnji objekata i njegov podzakonski akt, Pravilnik o bližim uslovima i načinu prilagođavanja objekata za pristup i kretanje za lica smanjene pokretljivosti i lica sa invaliditetom, propisuje obavezne standarde pristupačnosti, tj. uslove za pristup, kretanje, boravak i rad lica smanjene pokretljivosti i lica sa invaliditetom u objektima u javnoj upotrebi i stambenim i stambeno-poslovnim objektima. Ovi uslovi su sastavni dio urbanističko-tehničkih uslova za izgradnju objekata, pa samim tim i tehničke dokumentacije, te moraju biti uključeni već u procesu projektovanja objekta. Ispunjenost ovih uslova u projektnoj dokumentaciji se provjerava kroz reviziju i izdavanje građevinske dozvole, a takođe i njihovo postojanje u objektu prilikom izdavanja upotrebne dozvole. Ovim je Crna Gora ispunila međunarodnopravnu obavezu da donese minimalne standarde i smjernice za pristupačne zgrade namijenjene javnosti (Član 9 Stav 2 Tačka a) Konvencije UN-a o pravima osoba sa invaliditetom). Međutim, ovi standardi pristupačnosti se ne moraju primjenjivati na one objekte u javnoj upotrebi, stambene i stambeno-poslovne objekte, za koje je zbog njihove veličine Pravilnikom propisano da su izuzeti od obaveze ispunjavanja ovih standarda. Time se obaveza preduzimanja mjera na stvaranju uslova za uživanje ljudskog prava osoba sa invaliditetom na pristupačno fizičko okruženje ograničava u odnosu na ne mali broj objekata u javnoj upotrebi, stambenih i stambeno-poslovnih objekata.

Iako je Crna Gora u svom zakonodavstvu propisala obavezne standarde pristupačnosti fizičkog okruženja, ni u jednom pravno obavezujućem dokumentu nije propisana obaveza Crne Gore, preuzeta ratifikacijom Konvencije UN-a, da obezbijedi **trening i obuku o pitanjima pristupačnosti svim relevantnim subjektima i akterima**. Ovo ne predstavlja samo neusklađenost pravnog okvira Crne Gore s međunarodnim standardima, već i veliku prijetnju za primjenu obaveznih standarda pristupačnosti u praksi, što znači diskriminaciju po osnovu invaliditeta u pristupu objektima i površinama u javnoj upotrebi.

³⁸ Str. 9 Strategije za integraciju osoba sa invaliditetom (značenje pojmova)

V INSTITUCIONALNI OKVIR U CRNOJ GORI

5.1 INSTITUCIONALNI OKVIR I PROCEDURE ZA PRIMJENU STANDARDA PRISTUPAČNOSTI FIZIČKOG OKRUŽENJA

Zakon o uređenju prostora i izgradnji objekata propisuje više nivoa nadležnosti za kreiranje politike i vršenje kontrole primjene standarda pristupačnosti, kao i više subjekata i institucija za monitoring primjene Zakona. Takođe, propisuju se i novčane kazne za subjekte kontrole primjene standarda, ukoliko kontrolu, tj. provjeru ne izvrše savjesno i zakonito. Najvažniji donosioci odluka i vršioci kontrole i nadzora o oblasti implementacije standarda pristupačnosti fizičkog okruženja, koje prepoznaje Zakon o uređenju prostora i izgradnji objekata su: Ministarstvo održivog razvoja i turizma, sekretarijati lokalnih samouprava nadležni za oblast uređenja prostora, Inspekcija za urbanizam i Inspekcija za građevinarstvo, Inženjerska komora Crne Gore sa svojim članovima.

5.1.1. Ministarstvo održivog razvoja i turizma

Ministarstvo održivog razvoja i turizma je **kreatorski politike uređenja prostora i izgradnje objekata**, ali i najvažniji **organ upravnog nadzora**, kako u kontroli sprovođenja propisa od strane drugih nadležnih institucija i subjekata, tako i u procesu ispitivanja zakonitosti u konkretnim slučajevima izgradnje objekata u javnoj upotrebi. Prije svega, ovo Ministarstvo predlaže Vladi Crne Gore tekst Programa uređenja prostora,³⁹ koji predstavlja dokument kojim se na godišnjem nivou definiše politika uređenja prostora Crne Gore. Programom uređenja prostora se precizira dinamika uređenja prostora, izvori finansiranja i rokovi uređenja, operativne mjere za sprovođenje planskih dokumenata, izrada novih, odnosno izmjene i dopune postojećih planskih dokumenata i mjere od značaja za izradu i donošenje tih dokumenata, kao i druge mjere za sprovođenje politike uređenja prostora. Program, se izrađuje na osnovu jednogodišnjeg Izvještaja o stanju uređenja prostora koji, između ostalog, mora da sadrži podatke o: sprovođenju planskih dokumenata, izgrađenim objektima uključujući i objekte koji su izgrađeni suprotno zakonu (ukoliko se procijeni potrebnim, definiše i mjere u odnosu na objekte izgrađene suprotno zakonu, a u skladu s preuzetim međunarodnim obavezama, uključujući i obaveze iz Konvencije UN-a o pravima osoba sa invaliditetom), kao i ocjenu o iskazanim potrebama korisnika prostora (Član 15 Stav 1 i 2).

U smislu sprovođenja Programa uređenja prostora Crne Gore, Ministarstvo je odgovorno za organizaciju izrade nacrti i predloga državnih planskih dokumenata, kao i za davanje mišljenja na nacrti lokalnih planskih dokumenata i saglasnosti na usvojene lokalne planske dokumente.⁴⁰ Ovo je

³⁹ Član 16 Zakona o uređenju prostora i izgradnji objekata („Službeni list CG“ br. 51 od 22.08.2008, 40/10 od 22.07.2010, 34/11 od 12.07.2011, 40/11 od 08.08.2011, 47/11 od 23.09.2011, 35/13 od 23.07.2013, 39/13 od 07.08.2013 i 33/14 od 04.08.2014.)

⁴⁰ Član 33, 39, 41, 45 i 46 Zakona o uređenju prostora i izgradnji objekata („Službeni list CG“ br. 51 od 22.08.2008, 40/10 od 22.07.2010, 34/11 od 12.07.2011, 40/11 od 08.08.2011, 47/11 od 23.09.2011, 35/13 od 23.07.2013, 39/13 od 07.08.2013 i 33/14 od 04.08.2014.);

od posebnog značaja za implementaciju Zakonskih odredbi koje se odnose na uslove za nesmetan pristup, kretanje, boravak i rad lica smanjene pokretljivosti i lica sa invaliditetom, imajući u vidu da svaki planski dokument mora sadržati separat sa urbanističko-tehničkim uslovima za izgradnju objekata (Član 29 Stav 2).

Ministarstvo u procesu izgradnje pojedinih objekata u javnoj upotrebi prati primjenu standarda pristupačnosti fizičkog okruženja, i vrši nadzor nad primjenom propisa iz ove oblasti.⁴¹ U okviru Ministarstva za određene poslove iz oblasti uređenja prostora i izgradnje objekata nadležni su direktorati i to: Direktorat za planiranje prostora, Direktorat za građevinarstvo, Direktorat za turistički razvoj i standarde, Direktorat za razvoj stanovanja. Pored ostalih direkcija u okviru direktorata koje se bave pojedinačnim poslovima u ovoj oblasti nadležna je i **Direkcija javnih radova** u okviru Direktorata za građevinarstvo⁴².

Ministarstvo **izdaje građevinske i upotrebne dozvole** za: državne objekte od opšteg interesa, hotele, vjerske objekte, pozorišne, bioskopske, sportske, izložbene i slične dvorane, **koji imaju preko 1.000 m²**, objekte koji čine prostornu i funkcionalnu cjelinu sa državnim objektima od opšteg interesa, apart hotelima, kondo-hotelima i garni hotelima, definisanih planskim dokumentom, mostove raspona preko 30 m, objekte koji se grade na teritoriji dvije ili više jedinica lokalne samouprave, i stadione kapaciteta preko 3.000 posjetilaca.⁴³ Kako građenje objekta može započeti tek po dobijanju građevinske dozvole (Član 69), to je Ministarstvu dato ovlašćenje i nadležnost da spriječi započinjanje izgradnje navedenih objekata u javnoj upotrebi, koji nisu projektovani u skladu sa Zakonom o uređenju prostora i izgradnji objekata. Naime, Ministarstvo građevinsku dozvolu prije svega izdaje na osnovu: **idejnog projekta, odnosno glavnog projekta i izvještaja o izvršenoj reviziji** (Član 93 Stav 1 Tačka 1). U ovom procesu Ministarstvo provjerava da li je revident (inače član Inženjerske komore Crne Gore) izvršio reviziju u skladu sa Zakonom, tj. u Izvještaju o izvršenoj reviziji naveo tačne i istinite konstatacije o usklađenosti idejnog i/ili glavnog projekta i tehničke dokumentacije s urbanističko-tehničkim uslovima, zakonom i drugim propisima, tehničkim normativima, standardima i normama kvaliteta (Član 86 Stav 2 i Član 90 Stav 2). Ukoliko Ministarstvo izda građevinsku dozvolu suprotno Zakonu, tj. na osnovu idejnog odnosno glavnog projekta i izvještaja o izvršenoj reviziji, koji su izrađeni suprotno Zakonu, sankcioniše se novčanom kaznom od 2.000,00 € do 40.000,00 €, dok se ministar i odgovorno lice u Ministarstvu sankcionišu novčanom kaznom od 500,00 € do 4.000,00 € (Član 161 Stav 1 Tačka 10 i Stav 2).

Drugi nivo provjere sprovođenja uslova za nesmetan pristup, kretanje, boravak i rad lica smanjene pokretljivosti i lica sa invaliditetom, Ministarstvo sprovodi pri izdavanju upotrebne dozvole za objekat u javnoj upotrebi za koji je izdao i građevinsku dozvolu. Upotrebna dozvola je uslov za otpočinjanje korišćenja objekta u javnoj upotrebi (Član 70), a može se izdati samo ako je objekat izgrađen u skladu sa građevinskom dozvolom i revidovanim glavnim projektom (Član 121 Stav 2 Tačka 1). Ispunjenost ovih uslova se dokazuje izjavama izvođača radova i nadzornog inženjera da je objekat izgrađen u skladu sa građevinskom dozvolom i revidovanim glavnim projektom, izjavom vodećeg projektanta da je objekat izgrađen u skladu sa revidovanim glavnim projektom, i revidovanim glavnim projektom ako je građevinska dozvola izdata na osnovu idejnog projekta⁴⁴. Da bi se provjerila istinitost navoda u ovim dokazima, Ministarstvo na predlog investitora imenuje vršioca tehničkog pregleda, kao nezavisnog subjekta, koji vrši provjeru usklađenosti izvedenih radova sa revidovanim glavnim projektom, kao i sa propisima, standardima, tehničkim normativima

⁴¹ Član 144 Zakona o uređenju prostora i izgradnji objekata („Službeni list CG“ br. 51 od 22.08.2008, 40/10 od 22.07.2010, 34/11 od 12.07.2011, 40/11 od 08.08.2011, 47/11 od 23.09.2011, 35/13 od 23.07.2013, 39/13 od 07.08.2013 i 33/14 od 04.08.2014.)

⁴² Detaljnije: <http://www.mrt.gov.me/ministarstvo/djelatnosti/133936/Djelokrug-rada-organizacionih-jedinica-Direkcije-javnih-radova.html>;

⁴³ Član 91 Stav 2 Tačka 1, 6, 6a, 9, 11 i 14 i Član 118 Stav 1 Zakona o uređenju prostora i izgradnji objekata („Službeni list CG“ br. 51 od 22.08.2008, 40/10 od 22.07.2010, 34/11 od 12.07.2011, 40/11 od 08.08.2011, 47/11 od 23.09.2011, 35/13 od 23.07.2013, 39/13 od 07.08.2013 i 33/14 od 04.08.2014.);

⁴⁴ Član 120 Stav 2 Tačka 1,2,3 i 6 Zakona o uređenju prostora i izgradnji objekata („Službeni list CG“ br. 51 od 22.08.2008, 40/10 od 22.07.2010, 34/11 od 12.07.2011, 40/11 od 08.08.2011, 47/11 od 23.09.2011, 35/13 od 23.07.2013, 39/13 od 07.08.2013 i 33/14 od 04.08.2014.);

i normama kvaliteta,⁴⁵ i o tome sačinjava Izvještaj, koji podnosi Ministarstvu i investitoru (Član 123 Stav 4). U zavisnosti od predloga u Izvještaju o izvršenom tehničkom pregledu,⁴⁶ Ministarstvo donosi Rješenje kojim zabranjuje upotrebu tog objekta (Član 125 Tačka 3), nalaže investitoru uklanjanje utvrđenih nedostataka u određenom roku (Član 125 Tačka 2 i Član 126 Stav 1), ili izdaje Upotrebnu dozvolu (Član 125 Tačka 1). Ukoliko je Ministarstvo naložilo investitoru uklanjanje utvrđenih nedostataka, on je dužan da postupi po ovom nalogu u ostavljenom roku i potom zatraži izvršenje ponovnog tehničkog pregleda, i to samo u odnosu na utvrđene nedostatke (Član 126 Stav 1). Na osnovu Izvještaja o ponovnom tehničkom pregledu Ministarstvo donosi Rješenje (Član 126 Stav 2 i 3). Ako Ministarstvo izda upotrebnu dozvolu za objekat u javnoj upotrebi koji ne ispunjava uslove utvrđene Zakonom, sankcioniše se novčanom kaznom od 2.000,00 € do 40.000,00 €, a ministar i odgovorno lice u Ministarstvu novčanom kaznom od 500€ do 4.000,00 € (Član 161 Stav 1 Tačka 13 i Stav 2).

Dakle, Ministarstvo održivog razvoja i turizma: definiše politiku uređenja prostora i izgradnje objekata predlaganjem Programa uređenja prostora, donošenjem državnih planskih dokumenata i davanjem saglasnosti na lokalne planske dokumente; vrši kontrolu primjene urbanističko-tehničkih uslova, definisanih planskim dokumentima, u svakom pojedinačnom slučaju projektovanja, izgradnje i odobravanja upotrebe objekata u javnoj upotrebi za koje je nadležno za izdavanje građevinske i upotrebne dozvole; a zatim o primjeni Zakona i drugih propisa u oblasti uređenja prostora i izgradnje objekata izvještava u Izvještaju o stanju uređenja prostora, navodeći podatke o objektima izgrađenim suprotno Zakonu. Na osnovu podataka iz Izvještaja o stanju uređenja prostora počinje izrada Programa uređenja prostora i proces počinje iznova.

Ministarstvo je po Zakonu o uređenju prostora i izgradnji objekata nadležno i za izdavanje i **oduzimanje licenci subjektima** koji obavljaju djelatnost u oblasti uređenja prostora i izgradnji objekata (planeri, projektanti, revidenti, izvođači radova). Licenca se izdaje na period od pet godina (Član 134 Stav 3), a ista se može **oduzeti na period od jedne do pet godina ukoliko subjekat koji posjeduje licencu obavlja svoj posao suprotno Zakonu** (Član 135 Stav 2). S obzirom da je Vlada Crne Gore usvojila Uredbu o povjeravanju dijela poslova Ministarstva održivog razvoja i turizma Inženjerskoj komori Crne Gore,⁴⁷ ova ovlašćenja Ministarstva su postala **djelatnost Inženjerske komore Crne Gore**.

5.1.2. Lokalna samouprava

Lokalne samouprave su kreatori politika uređenja prostora i vršiocu kontrole nad sprovođenjem tih politika, kao i politika na nivou države, kako u konkretnim slučajevima izgradnje objekata u javnoj upotrebi, tako i u pogledu izvještavanja o stanju uređenja prostora na teritoriji koju pokrivaju. U tom smislu Skupština lokalne samouprave usvaja jednogodišnji Program uređenja prostora, kojim definiše politiku u ovoj oblasti na njenoj teritoriji i na osnovu kojeg usvaja lokalne planske dokumente.⁴⁸ Lokalni planski dokumenti, kao i državni planski dokumenti, sadrže separate s urbanističko-tehničkim uslovima koji moraju obuhvatati i uslove za nesmetan pristup, kretanje, boravak i rad lica smanjene pokretljivosti i lica sa invaliditetom (Član 29 Stav 2 i Član 62 Stav 2 Tačka 29). Sekretarijat nadležan za oblast uređenja prostora izdaje građevinsku i upotrebnu dozvolu za sve objekte u javnoj upotrebi, osim za objekte za koje je Ministarstvo izričito zakonski ovlašćeno za izdavanje ovih dozvola (Član 91 Stav 1). Ovom prilikom, sekretarijati lokalnih samouprava provjeravaju: zakonitost projektne i tehničke dokumentacije, istinitost i tačnost navoda u Izvještaju o sprovedenoj reviziji, usklađenost izvedenih radova sa projektnom i tehničkom dokumentacijom, podobnost za upotrebu objekta u javnoj upotrebi. Na osnovu svih preduzetih mjera i uočenih

⁴⁵ Član 122 Stav 1 i 2 i Član 123 Stav 1 i 2 Zakona o uređenju prostora i izgradnji objekata („Službeni list CG“ br. 51 od 22.08.2008, 40/10 od 22.07.2010, 34/11 od 12.07.2011, 40/11 od 08.08.2011, 47/11 od 23.09.2011, 35/13 od 23.07.2013, 39/13 od 07.08.2013 i 33/14 od 04.08.2014.);

⁴⁶ Član 124 Zakona o uređenju prostora i izgradnji objekata („Službeni list CG“ br. 51 od 22.08.2008, 40/10 od 22.07.2010, 34/11 od 12.07.2011, 40/11 od 08.08.2011, 47/11 od 23.09.2011, 35/13 od 23.07.2013, 39/13 od 07.08.2013 i 33/14 od 04.08.2014.);

⁴⁷ Uredba o povjeravanju dijela poslova Ministarstva održivog razvoja i turizma Inženjerskoj komori Crne Gore (“Službeni list RCG” br. 38/03 i “Službeni list CG” br. 22/08 i 42/11);

⁴⁸ Član 15 Stav 1, Član 47 Stav 3 Zakona o uređenju prostora i izgradnji objekata;

nepravilnosti, Sekretarijat sačinjava Izvještaj o stanju uređenja prostora u lokalnoj samoupravi, kojeg usvaja Skupština lokalne samouprave (Član 15 Stav 1). Takođe, Sekretarijat je dužan da Izvještaj dostavi Ministarstvu održivog razvoja i turizma u roku od 15 dana od njegovog donošenja (Član 15 Stav 3). Izvještaj o stanju uređenja prostora u lokalnoj samoupravi sadrži, između ostalog, podatke o: sprovođenju planskih dokumenata, izgrađenim objektima uključujući i objekte koji su izgrađeni suprotno zakonu, kao i ocjenu o iskazanim potrebama korisnika prostora na teritoriji lokalne samouprave (Član 15 Stav 2).

5.1.3. Inspekcija za urbanizam i Inspekcija za građevinarstvo

Članom 145 Zakona o uređenju prostora i izgradnji objekata se propisuje i inspekcijski nadzor nad sprovođenjem ovog Zakona od strane Uprave za inspekcijske poslove, koja ove poslove u oblasti uređenja prostora vrši preko Inspekcije za urbanizam (Član 146), a u oblasti izgradnje objekata preko Inspekcije za građevinarstvo (Član 151). Inspekcija za urbanizam i Inspekcija za građevinarstvo su dužne da se međusobno sarađuju i obavještavaju o mjerama i radnjama koje preduzmu u vršenju svojih nadležnosti (Član 145 Stav 3).

Inspekcija za urbanizam vrši nadzor nad sprovođenjem Zakona u odnosu na sve planske dokumente i njihovu primjenu na objekte u javnoj upotrebi, tj. planske i tehničke dokumentacije, koja mora biti izrađena na osnovu tih planskih dokumenata (Član 147 Stav 1). U tom smislu Inspektor za urbanizam je ovlašćen da provjerava zakonitost pri donošenju planskih dokumenata, tj. da li je planski dokument izrađen i donijet po proceduri propisanoj Zakonom (Član 147 Stav 2 Tačka 1 i 2), ali i da provjerava da li je u planskom dokumentu sadržan separat s urbanističko-tehničkim uslovima i da li se urbanističko-tehnički uslovi izdaju zainteresovanim licima u skladu sa planskim dokumentom (Član 147 Stav 2 Tačka 4). Takođe, Inspektor za urbanizam je ovlašćen i da provjerava da li su idejni i/ili glavni projekat, na osnovu kojih je izdata građevinska dozvola, izrađeni i revidovani u skladu s urbanističko-tehničkim uslovima (Član 147 Stav 2 Tačka 6). S obzirom da urbanističko-tehnički uslovi za objekte u javnoj upotrebi moraju da sadrže i uslove za nesmetan pristup, kretanje, boravak i rad lica smanjene pokretljivosti i lica sa invaliditetom (Član 62 Stav 2 Tačka 29), to se provjera i nadzor u odnosu na ove uslove odnose i na standarde pristupačnosti fizičkog okruženja. Ukoliko Inspektor za urbanizam utvrdi da planski dokument nije donijet u skladu sa Zakonom na tu činjenicu će upozoriti organ nadležan za njegovo donošenje (Skupština Crne Gore, Vlada Crne Gore ili Skupština lokalne samouprave), a ukoliko ovi organi ne postupe u skladu s upozorenjem, Inspektor za urbanizam će predložiti Ministarstvu pokretanje postupka za ocjenu zakonitosti tog planskog dokumenta (Član 148 Tačka 6 i 7). Inspektor za urbanizam u pogledu usklađenosti urbanističko-tehničkih uslova sa Zakonom i planskim dokumentima može naložiti Ministarstvu, odnosno sekretarijatu nadležnom za oblast uređenja prostora da urbanističko-tehničke uslove uskladi s planskim dokumentom, zabrani njihovu upotrebu i o tome obavijesti imaoca urbanističko-tehničkih uslova, kao i pokrenuti prekršajni postupak protiv sekretarijata nadležnog za oblast uređenja prostora ili Ministarstva, odgovornog službenog lica i rukovodioca u ovim organima, ukoliko utvrdi da su urbanističko-tehnički uslovi izdati suprotno planskom dokumentu (Član 148 Tačka 5 i 9a). Ako Inspektor za urbanizam utvrdi da je građevinska dozvola izdata na osnovu idejnog i/ili glavnog projekta koji nijesu izrađeni i revidovani u skladu s urbanističko-tehničkim uslovima, predložiće Ministarstvu ili Sekretarijatu lokalne samouprave nadležnom za oblast uređenja prostora da ponište takvu građevinsku dozvolu (Član 148 Tačka 8). Ovo obuhvata i građevinske dozvole izdate na osnovu projektne dokumentacije koja ne sadrži standarde pristupačnosti fizičkog okruženja. Za subjekte koji ne izrađuju planske dokumente, projektu dokumentaciju ili reviziju u skladu sa Zakonom, što obuhvata i nepoštovanje odredbi koje se odnose na standarde pristupačnosti fizičkog okruženja, Inspektor za urbanizam može Ministarstvu predložiti oduzimanje licence (Član 128 Tačka 3, 4, 9 i 9b). Ukoliko Ministarstvo po službenoj dužnosti oduzme licencu, o tome mora obavijestiti Inspekciju za urbanizam (Član 135

Stav 4).

Inspekcija za građevinarstvo vrši nadzor nad primjenom Zakona na izgradnju svih objekata u javnoj upotrebi (Član 152 Stav 1). U opseg njegove nadležnosti, između ostalog, spada: provjera da li je revidovani glavni projekat urađen na osnovu idejnog projekta, u slučajevima kada je građevinska dozvola izdata na osnovu idejnog projekta; nadzor nad izgradnjom objekta u skladu sa revidovanim glavnim projektom, propisima za izgradnju objekata, tehničkim mjerama, normativima i standardima u građevinarstvu; i kontrola da li je za izgrađeni objekat u javnoj upotrebi, ili radove rekonstrukcije, izdata upotrebna dozvola (Član 152 Stav 2 Tačka 3, 4, 7 i 9). Da bi inspektor za građevinarstvo mogao nesmetano izvršavati svoju dužnost, Zakonom je propisano: da mu se moraju dostaviti građevinska i upotrebna dozvola (Član 102 i Član 130), da ga investitor mora obavijestiti o građenju objekta sedam dana prije početka izvođenja radova i dostaviti mu revidovani glavni projekat (Član 105 Stav 2 i Član 111 Stav 1), da ga izvođač radova obavijesti ukoliko investitor i privredno društvo koje je izradilo glavni projekat ne otklone nedostatke u projektu na koje im je ukazao (Član 111 Stav 4), i da obavezno prisustvuje tehničkom pregledu objekta (Član 122 Stav 4). Kada uoči povredu Zakona i drugih propisa u oblasti izgradnje objekata, Inspektor za građevinarstvo je ovlašćen da: zabrani građenje objekta ako revidovani glavni projekat nije u skladu sa idejnim projektom na osnovu kojeg je izdata građevinska dozvola i naredi usklađivanje glavnog projekta sa idejnim projektom; zabrani građenje objekta ako se izgradnja objekta ne vrši u skladu sa revidovanim glavnim projektom i naredi usklađivanje izvedenih radova, u skladu sa glavnim projektom, u određenom roku; naredi rušenje, odnosno uklanjanje objekta i vraćanje zemljišta u prvobitno stanje, ako se izgradnja objekta vrši i pored zabrane i investitor u ostavljenom roku ne uskladi izvedene radove sa revidovanim glavnim projektom; zabrani korišćenje objekta za koji nije izdata upotrebna dozvola; predloži Ministarstvu, odnosno Sekretarijatu lokalne samouprave nadležnom za oblast uređenja prostora da poništi rješenje o izdavanju upotrebne dozvole, ako je izdata suprotno zakonu; privremeno zabrani vršenje djelatnosti, subjektu koji poslove za koje mu je licenca izdata vrši suprotno Zakonu; predloži Inženjerskoj komori Crne Gore oduzimanje licence subjektu koji poslove izrade tehničke dokumentacije, građenja objekata i izvođenja pojedinih radova na građenju objekata, za koje je licenca izdata vrši suprotno Zakonu (Član 153 Stav 2 Tačka 2, 2a, 3, 4, 7, 8, 9 i 10).

Vršenju tehničkog pregleda mora prisustvovati i inspektor za građevinarstvo (Član 122 Stav 4).

5. 2. Institucionalni okvir za zaštitu od diskriminacije po osnovu invaliditeta zbog nepristupačnosti fizičkog okruženja

Radi ostvarivanja zaštite ljudskih prava i sloboda zagantovanih Ustavom, zakonom i potvrđenim međunarodnim ugovorima u Članu 81 Ustava Crne Gore se ustanovljava Zaštitnik ljudskih prava i sloboda, kao nezavisan i samostalan organ. Ovlašćenja i dužnosti ove institucije su da preduzima mjere za zaštitu ljudskih prava i sloboda, pridržavajući se načela pravde i pravičnosti, a ona su detaljno propisana Zakonom o zaštitniku/ci ljudskih prava i sloboda Crne Gore.⁴⁹

Zaštitnik/ca ima ovlašćenja da postupa u konkretnim slučajevima povrede ljudskih prava i sloboda, a postupak ispitivanja tih povreda Zaštitnik/ca može pokrenuti na osnovu Pritužbe oštećenog lica, kao i po sopstvenoj inicijativi kada sazna da je organ aktom, radnjom ili nepostupanjem izvršio povredu ljudskih prava i sloboda (Član 28 Stav 1 i 2). Za postupanje po sopstvenoj inicijativi u konkretnom slučaju povrede ljudskih prava i sloboda, Zaštitniku/ci je potrebna saglasnost oštećenog lica (Član 28 stav 3). Pritužbu Zaštitniku/ci može podnijeti svako lice koje smatra da su mu povrijeđena ljudska prava i slobode, i to lično ili preko poslanika/ce ili organizacije koja se bavi

⁴⁹ Zakon o Zaštitniku/ci ljudskih prava i sloboda Crne Gore („Sl. Crne Gore“, br. 42/2011 i 32/2014);

zaštitom ljudskih prava i sloboda (Član 30, Stav 1 i 4). Pritužbu zbog diskriminacije može podnijeti i organizacija ili pojedinac koji se bavi zaštitom ljudskih prava i sloboda uz saglasnot diskriminisanog lica (Član 22 Stav 2 Zakona o zabrani diskriminacije).

Ukoliko Zaštitnik/ca smatra da se, u slučaju obuhvaćenim Pritužbom, povreda ljudskih prava i sloboda može efikasnije otkloniti drugim pravnim sredstvom tj. postupkom, uputiće podnosioca/ teljku Pritužbe na podnošenje tog pravnog sredstva (Član 33).

Postupak ispitivanja povrede ljudskih prava i sloboda Zaštitnik/ca okončava donošenjem Mišljenja, u kome zauzima stav da li je izvršena povreda, a ako jeste, na koji način i u kojoj mjeri je povreda izvršena i daje preporuku za preduzimanje mjera u cilju otklanjanja povrede i propisuje rok za njihovo preduzimanje (Član 41). Na osnovu Preporuke starješina pravnog lica, na koje se ona odnosi, je dužan da u ostavljenom roku Zaštitniku/ci dostavi Izvještaj o preduzetim radnjama (Član 42 Stav 1), ali Zaštitniku/ci nijesu dati mehanizmi izvršnosti Mišljenja i Preporuke, te ukoliko starješina ne izvrši ovu obavezu Zaštitnik/ca jedino može sa tim upoznati neposredno viši organ ili javnost, ili podnijeti poseban izvještaj (Član 42 Stav 2), dok se za ovakvog starješinu ne propisuje prekršajna sankcija. Međutim, Zaštitnik/ca može nadležnom organu podnijeti Inicijativu za pokretanje disciplinskog postupka, odnosno postupka razrješenja lica koje je izvršilo povredu ljudskih prava i sloboda, a takođe može i pokrenuti prekršajni postupak za prekršaje propisane Zakonom o Zaštitniku/ci ljudskih prava i sloboda Crne Gore i Zakonom o zabrani diskriminacije (Član 44).

Zakonom o zabrani diskriminacije ovoj instituciji je data uloga institucionalnog mehanizma za zaštitu od diskriminacije. U tom smislu, Zaštitnik/ca pored navedenog ima mogućnost da, kada smatra da je to neophodno tj. kada podnosilac Pritužbe učini vjerovatnim, a Zaštitnik/ca procijeni da je izvršena diskriminacija po istom osnovu prema grupi lica s istim ličnim svojstvima (npr. invaliditet), pokrene sudski postupak za zaštitu od diskriminacije, ili se u njemu pojavi kao umještač na strani diskriminisanog lica (Član 27 Stav 3 Zakona o Zaštitniku/ci ljudskih prava i sloboda Crne Gore i Član 21 Tačka 4 Zakona o zabrani diskriminacije). U Članu 21 Zakon o zabrani diskriminacije Zaštitnika/cu ovlašćuje i da: sprovodi postupak mirenja diskriminisanog lica, uz njegov pristanak, i pravnog ili fizičkog lica na koje se odnosi pritužba zbog diskriminacije; upozorava javnost na pojavu težih oblika diskriminacije; prikuplja i analizira podatke o diskriminaciji; i u okviru godišnjeg izvještaja Skupštini Crne Gore poseban dio posveti o sprovedenim aktivnostima na zaštiti od diskriminacije i promociji jednakosti (Član 21, Tačka 3, 5, 7 i 9).

Zakon o zabrani diskriminacije u Članu 24 daje mogućnost svakoj osobi s invaliditetom koja je diskriminirana u oblasti pristupa, tj. korišćenja objekata i površina u javnoj upotrebi da pokrene postupak za zaštitu od diskriminacije. Postupak se pokreće tužbom u roku od godinu dana od saznanja da je izvršena radnja diskriminacije, odnosno u roku od tri godine od dana izvršenja diskriminacije (Član 27), a na postupak se primjenjuju pravila parničnog postupka (Član 24 Stav 3). Članom 30 ovog Zakona je propisano da postupak za zaštitu od diskriminacije može pokrenuti organizacija ili pojedinac koji se bave zaštitom ljudskih prava i sloboda uz pisanu saglasnost diskriminisanog lica, ali i svako ko se predstavi ili stavi u poziciju osobe koja može biti diskriminirana po nekom od osnova definisanih ovim Zakonom.

Za pokretanje prekršajnog postupka za prekršaj iz Člana 34 Stava 1 Tačka 7 Zakona o zabrani diskriminacije na osnovu Člana 111 Stava 1 i 2 Zakona o prekršajima⁵⁰ ovlašćeni su: diskriminirano lice, inspekcijiski organi, kao i ostali organi koji vrše javna ovlašćenja. Za nadzor nad primjenom Zakona o zabrani diskriminacije, kao i Zakona o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom nadležne su odgovarajuće inspekcije, tj. inspekcije za građevinarstvo u oblasti diskriminacije u pristupu i korišćenju objekata i površina u javnoj upotrebi (Član 32 Zakona o zabrani diskriminacije i Član 28 Stav 1 Zakona o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom).

⁵⁰ Zakon o prekršajima („Sl. list Crne Gore“, br. 01/11 od 11.01.2011, 06/11 od 25.01.2011, 39/11 od 04.08.2011 i 32/14 od 30.07.2014);

VI PRIMJENA PROPISA U PRAKSI CRNE GORE

6.1. PRIMJENA STANDARDA PRISTUPAČNOSTI FIZIČKOG OKRUŽENJA

Iako je Zakon o uređenju prostora i izgradnji objekata usvojen 2008. godine, do danas je vrlo malo urađeno na njegovom sprovođenju u praksi. O ovome najbolje govori činjenica da je dokument, kojim se prepoznaju prioritetni državni objekti u javnoj upotrebi za usklađivanje s obavezom iz Člana 165 ovog Zakona (**Akcioni plan za prilagođavanje objekata u javnoj upotrebi za pristup, kretanje i upotrebu licima smanjene pokretljivosti⁵¹**), usvojen tek **24. oktobra 2013. godine, skoro puna dva mjeseca nakon isteka roka** iz ovog Člana. Stoga i ne čudi činjenica da u državnom budžetu za 2009, 2010, 2011, 2012. i 2013. godinu nijesu planirala sredstva za prilagođavanje objekata u javnoj upotrebi uslovima za pristup, kretanje, boravak i rad lica smanjene pokretljivosti i lica s invaliditetom, iako čak 43% građana Crne Gore smatra da bi se upravo iz državnog budžeta trebali pokrivati ovi troškovi.⁵²

Osim navedenog zbog **negativnog mišljenja od strane Ministarstva finansija⁵³ prvi predlog Akcionog plana za 2011. godinu nije ni usvojen**, već je ostao u formi Nacrta. Koliko proces prilagođavanja objekata stagnira u praksi i država, odnosno njeni organi sami ne poštuju zakon, dovoljno govori činjenica da se u Akcionom planu koji je Vlada usvojila za 2014. godinu, **nalazi istih 13 objekata kao prilikom analize iz 2010.** godine, dok je iz usvojenog Akcionog plana izostavljena Uprava carina-Carinarnica Podgorica.⁵⁴

Tek se u Programu rada Vlade Crne Gore za 2013. godinu planira izrada Akcionog plana za prilagođavanje objekata u javnoj upotrebi za pristup, kretanje i upotrebu licima smanjene pokretljivosti i licima sa invaliditetom za 2014. godinu. Kapitalnim budžetom za 2014. godinu se izdvaja svega 400.000,00 € (nepunih 25% od potrebnih sredstava, dok se "pronalaženje" preostalog iznosa nalaže od strane institucija obuhvaćenih ovim Akcionim planom, te "razmatranje mogućnosti" za obezbjeđivanje dodatnih donacija od strane Ministarstva rada i socijalnog staranja i Ministarstva održivog razvoja i turizma⁵⁵) za realizaciju ovog Akcionog plana, od čega je utrošeno svega 75.584,20€ i to na tendersku proceduru i izradu tehničke dokumentacije za prilagođavanje

51 Tačka 3 http://www.gov.me/sjednice_vlade/40;

52 Strana 50, Istraživanje UMHCG, Percepcija položaja osoba s invaliditetom, dostupno na: <http://umhcg.com/wp-content/uploads/2013/11/UMHCG-istrazivanje.pdf>;

53 Od Ministarstva finansija je dobijeno negativno mišljenje, s obrazloženjem, da potrebna sredstva za prilagođavanje 14 objekata u državnom vlasništvu, a koji su u javnoj upotrebi, za pristup i kretanje lica smanjene pokretljivosti u iznosu od 1.834.600,00 eura, *nijesu planirana u Kapitalnom budžetu za 2011.* - Prilog izvještaju Evropske komisije o napretku Crne Gore za 2012. godinu: http://www.mvpei.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=132907&rType=2&file=1_78_06_09_2012.pdf

54 Str. 136 (zabelarni prikaz) Priloga izvještaju Evropske komisije o napretku Crne Gore za 2012. godinu; http://www.mvpei.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=132907&rType=2&file=1_78_06_09_2012.pdf

55 Zaključak Vlade 08-1335/3 - http://www.gov.me/sjednice_vlade/40 - Tačka 3;

objekata u javnoj upotrebi obuhvaćenih Akcionim planom.⁵⁶ Dakle, **u godini na koju se Akcioni plan odnosio nijesu započeli radovi na prilagođavanju nijednog od 13 prioritetnih objekata u javnoj upotrebi**, te su neutrošena sredstva (324.415,80 €) vraćena u državni budžet. Budžetom za 2015. godinu se izdvaja 450.000 €, od čega je do 23.09.2015. godine utrošeno 136.235,25 € i ugovoreno izvođenje radova u vrijednosti od 434.565,26€. Do sada su započeti radovi na prilagođavanju objekata: Poreska uprava u Podgorici, Centar za socijalni rad u Podgorici, Skupština Crne Gore, JU Dom zdravlja u Pljevljima i JU Dom zdravlja "Dr Niko Labović" u Beranama, a završetak radova se očekuje krajem 2015. godine.⁵⁷ Na prilagođavanju preostalih sedam prioritetnih objekata u javnoj upotrebi, prepoznatih Akcionim planom, još ništa nije urađeno.

Ministarstvo održivog razvoja i turizma koje je najodgovornije za sprovođenje upravnog nadzora nad primjenom Zakona o uređenju prostora i izgradnji objekata je u Rješenju po Zahtjevu za slobodan pristup informaciji UMHCG-a⁵⁸ navelo da **nema informaciju o aktivnostima, koje je trebalo da sprovodi, na monitoringu (praćenju) i evaluaciji sprovođenja odredbi koje se tiču pristupačnosti za osobe smanjene pokretljivosti i osobe s invaliditetom**. Samim tim ova institucija nema informacije o tome: na koliko već izgrađenih objekata u javnoj upotrebi se odnosila obaveza iz Člana 165 ovog Zakona, *koliko je objekata u javnoj upotrebi ispunilo ovu obavezu, da li je neki od objekata, i koliko njih prilagođeno standardima pristupačnosti fizičkog okruženja nakon isteka roka iz Člana 165, a koliko njih nije ispunilo ovu obavezu do danas*. Ministarstvo, takođe, ne posjeduje informacije je li, i ako jeste koliko objekata u javnoj upotrebi, stambenih i stambeno-poslovnih objekata nakon usvajanja Zakona **izgrađeno ili rekonstruisano suprotno standardima pristupačnosti fizičkog okruženja**, koje on definiše, niti ima informacije o broju i vrsti pokrenutih postupaka protiv prekršioca Zakona, iako se u zvaničnim dokumentima Ministarstva, posebno onih koji se šalju kao prilozi izvještaju Evropskoj Komisiji, navodi da Ministarstvo postupa u skladu sa Zakonom kada je u pitanju izdavanje građevinskih i upotrebnih dozvola.⁵⁹

Informacije, koje nam je Ministarstvo održivog razvoja i turizma dostavilo, tiču se njegovih aktivnosti na promociji odredbi kojima se propisuje obavezna primjena standarda pristupačnosti fizičkog okruženja. Ministarstvo je **započelo promociju odredbi Zakona o uređenju prostora i izgradnji objekata tek u decembru 2012. godine**, nakon **više od četiri godine od usvajanja Zakona, svega osam mjeseci prije isteka roka** iz Člana 165 Zakona, i **pet godina nakon usvajanja Strategije za integraciju osoba sa invaliditetom** za period 2008-2016. koja u opštim ciljevima ubraja i: Osigurati pristup osobama s invaliditetom njihovom životnom okruženju, sredstvima javnog prevoza, institucijama, uslugama, sistemima komunikacije i informacijama planskim i osmišljenim uklanjanjem barijera i izgradnjom pristupačnih objekata i usluga.⁶⁰

Neažurnost Ministarstva na promociji obaveznosti pristupačnosti objekata u javnoj upotrebi osobama s invaliditetom dokazuje i činjenica da svaki četvrti građanin Crne Gore (28,2% ispitanika) nije čuo da Zakon o uređenju prostora i izgradnji objekata propisuje ove obaveze.⁶¹ U periodu od 26. decembra 2012. godine do 5. decembra 2014. godine održano je ukupno 10 okruglih stolova, čije su ciljne grupe bile: subjekti koji raspolažu i koji su nadležni za nadzor nad objektima u zoni Morskog dobra, Nacionalnim parkovima, turističkim objektima i objektima pod zaštitom spomenika kulture,

⁵⁶ Prilog Rješenja Ministarstva održivog razvoja i turizma, br. UP I 1201/5-117/2 od 23.09.2015.godine;

⁵⁷ Ministarstva održivog razvoja i turizma, br. UP I 1201/5-117/2 od 23.09.2015.godine;

⁵⁸ Rješenje Ministarstva održivog razvoja i turizma, br. UP I 1201/5-117/2 od 23.09.2015.godine;

⁵⁹ Str. 134 Priloga izvještaju Evropskoj Komisiji o napretku Crne Gore za 2012. godinu; http://www.mvpei.gov.me/ResourceManager/Download.aspx?rid=132907&rType=2&file=1_78_06_09_2012.pdf

⁶⁰ Str. 10 Strategije za integraciju osoba sa invaliditetom za period 2008. – 2016.; <http://www.mrs.gov.me/ResourceManager/Download.aspx?rid=93285&rType=2>

⁶¹ Strana 8 i 48, Istraživanje Udruženja mladih sa hendikepom Crne Gore, Percepcija položaja osoba s invaliditetom, dostupno na: <http://umhcg.com/wp-content/uploads/2013/11/UMHCG-istrazivanje.pdf>;

sekretarijati lokalnih samouprava nadležnih za oblast saobraćaja, subjekti koji pružaju usluge sa šalterskim tipom poslovanja, arhitekti i predstavnici lokalnih samouprava. Okrugli stolovi su imali za cilj promociju odredbi koje propisuju obaveznu pristupačnost objekata i površina u javnoj upotrebi za lica smanjene pokretljivosti i lica s invaliditetom i razmatranje urađenih kao i planiranje narednih aktivnosti na ovom polju.⁶²

Inspekcija za urbanizam od usvajanja Zakona o uređenju prostora i izgradnji objekata do 01. januara 2015. godine **nije primila nijednu inicijativu** za vršenje inspeksijskog nadzora nad primjenom uslova za pristup, kretanje, boravak i rad lica smanjene pokretljivosti i lica s invaliditetom pri izradi i izdavanju urbanističko-tehničkih uslova i izdavanju građevinskih dozvola, niti je u vršenju inspeksijskog nadzora uočila nepravilnu primjenu Zakona u dijelu koji se odnosi na ove uslove. Tokom 2015. godine standardi pristupačnosti fizičkog okruženja su se pravilno primjenjivali pri izradi i izdavanju urbanističko-tehničkih uslova, ali je u slučaju četiri objekta, građevinska dozvola izdata suprotno ovim standardima. U pitanju su dva stambena objekta u Budvi, za koje je Inspektor za urbanizam podnio Predlog za poništaj građevinske dozvole, i dva turističko-ugostiteljska objekta u Kotoru i Herceg Novom, za koje je postupak preduzimanja radnji i mjera Inspektora za urbanizam bio u toku, kada nam je dostavljena informacija.⁶³ Inspekcija za urbanizam, osim navedenih upravnih mjera, **nije preduzela nijednu upravnu radnju i mjeru iz svoje nadležnosti u postupku nadzora nad primjenom Zakona**, a koja bi se ticala ispunjenosti uslova za nesmetan pristup, kretanje, boravak i rad lica smanjene pokretljivosti i lica s invaliditetom. **Inspekcija za građevinarstvo nije podnosila prekršajne prijave za prekršaje koji se tiču neispunjavanja obaveza iz Člana 73 i 165 Zakona o uređenju prostora i izgradnji objekata**, niti za prekršaje u smislu nezakonitog izdavanja upotrebne i građevinske dozvole. Na pitanje da li je bilo prijava građana po kojima Inspekcija za građevinarstvo nije postupila, dobili smo odgovor da su građevinski inspektori odgovorili na dostavljene inicijative u prethodnom periodu, ali nije navedeno koliko je tih inicijativa bilo, kada su podnijete i kako je na njih odgovoreno.⁶⁴

Iako do 2014. nije donošen nijedan planski dokument za prilagođavanje već sagrađenih objekata Strategija za integraciju osoba sa invaliditetom i pripadajući Akcioni planovi su predviđali takve obaveze, od kojih 11 mjera nije uopšte realizovano, a neke od njih odnose se na: **kontinuirani nadzor od strane grupe za praćenje izgradnje novih objekata koja će se sastojati od arhitekata i predstavnika organizacija OSI**, uz pokretanje sudskih postupaka i sankcionisanje prekršilaca zakona, propisima predvidjeti da, prilikom kupoprodaje javnih objekata, obavezno **u ugovoru o kupoprodaji bude definisana obaveza novog vlasnika da istu prilagodi potrebama OSI** u skladu sa postojećim standardima, **planski uvoditi sisteme SOS telefona za uklanjanje arhitektonskih barijera** i td⁶⁵.

Pored Vladinog Akcionog plana koji je bio oročen na 2014. godinu, Glavni grad Podgorica je usvojio **Akcioni plan za prilagođavanje objekata u javnoj upotrebi u vlasništvu Glavnog grada - Podgorica za pristup i kretanje lica smanjene pokretljivosti i lica sa invaliditetom za 2014. – 2015. godinu**⁶⁶, dok je Opština Tivat usvojila **Akcioni plan za prilagođavanje javnih saobraćajnih površina kretanju lica smanjene pokretljivosti i lica sa invaliditetom** u 2014. godini⁶⁷.

Da se pitanju pristupačnosti i dalje pristupa kao socijalnom pitanju, a ne pitanju ljudskih prava može se konstatovati i na osnovu činjenica da je Vlada Crne Gore prilikom usvajanja Zaključka uz Akcioni plan zadužila prije svega i Ministarstvo rada i socijalnog staranja da pronade dodatne načine finansiranja za sprovođenje Akcionog plana jer se nadležnost za pitanja osoba s invaliditetom često

62 Prilog Rješenja Ministarstva održivog razvoja i turizma, br. UP I 1201/5-117/2 od 23.09.2015.godine;

63 Obavještenje Uprave za inspeksijske poslove, Odsjek Inspekcije za urbanizam, br. 0402/1-sl od 08.10.2015.godine;

64 Obavještenje Uprave za inspeksijske poslove, Odsjek Inspekcije za građevinarstvo, br. UP 0801-03/2015-99/2-2 od 24. 09. 2015. godine;

65 Mjere Strategije za integraciju osoba s invaliditetom – Oblast pristupačnosti, str. 37 i 38;

66 [http://www.skupstina.podgorica.me/sadrzaj/xli-sjednica-3-april-2014-godine-o Tačka 1;](http://www.skupstina.podgorica.me/sadrzaj/xli-sjednica-3-april-2014-godine-o-Tačka 1;)

67 <http://opstinativat.com/cg/images/stories/Vijesti/DOKUMENTA/2014/akcioni%20plan%20-%20saobraćaj.pdf>

svode na resor Ministarstva rada i socijalnog staranja, odnosno na socijalnu politiku.

Takođe, Glavni grad je usvojio Akcioni plan na predlog Sekretarijata za socijalno staranje iako u okviru službi Glavnog grada postoji i Sekretarijat za planiranje, uređenje prostora i zaštitu životne sredine čije nadležnosti se odnose i na: izradu propisa iz oblasti prostornog planiranja, građevinskog zemljišta i građevinarstva, obavljanje pripremnih i drugih poslova koji se odnose na izradu i donošenje lokalnih planskih dokumenata; vodi evidenciju o zahtjevima i potrebama korisnika prostora i drugim podacima značajnim za planiranje i uređenje prostora; vodi evidenciju o izdatim uslovima za uređenje prostora, objektima koji su izvedeni suprotno planskoj dokumentaciji i drugim podacima u vezi sa tim; izdaje urbanističko-tehničke uslove, građevinske i upotrebne dozvole i sl.

6.2. ZAŠTITA OD DISKRIMINACIJE PO OSNOVU INVALIDITETA ZBOG NEPRISTUPAČNOSTI FIZIČKOG OKRUŽENJA

Iako je, zbog minimalne primjene obaveza iz Člana 165 Zakona o uređenju prostora i izgradnje objekata, diskriminacija po osnovu invaliditeta u oblasti pristupa objektima i površinama u javnoj upotrebi veoma zastupljena, postupci za zaštitu od ovog oblika diskriminacije po osnovu invaliditeta su malobrojni i s nezadovoljavajućim rezultatima u praksi. Do kraja septembra 2015. godine pokrenuto je ukupno sedam sudskih postupaka za zaštitu od diskriminacije po osnovu invaliditeta zbog nepristupačnosti fizičkog okruženja i tri postupka pred Zaštitnikom ljudskih prava i sloboda Crne Gore.

Prvi sudski postupak za zaštitu od diskriminacije po osnovu invaliditeta zbog nepristupačnosti fizičkog okruženja je pokrenut 2011. godine protiv Opštine Nikšić pred Osnovnim sudom u Nikšiću. Tokom 2013. godine pred Osnovnim sudom u Podgorici pokrenuta su dva postupka za zaštitu od diskriminacije zbog nepristupačnosti, i to protiv Fonda za zdravstveno osiguranje i Skupštine Crne Gore. U 2014. godini su pokrenuta još tri sudska postupka pred Osnovnim sudom u Podgorici protiv: Hypo Alpe Adria Banke, Glavnog grada Podgorica, i države Crne Gore i Uprave za mlade i sport. U 2015. godini pokrenut je još jedan sudski postupak protiv Glavnog grada Podgorica. Do sada su donijete tek dvije potpuno pravosnažne presude, jedna djelimično pravosnažna, u dva postupka je izjavljena Revizija Vrhovnom sudu Crne Gore, u jednom postupku je pokrenut drugostepeni sudski postupak, dok se u postupku pokrenutim 2015. godine još nije održalo ni pripremno ročište. Osim toga što sudski postupci predugo traju (i preko dvije godine), u njima se često odbija kao neosnovan tužbeni zahtjev da se tuženom naloži preduzimanje svih potrebnih mjera kako se počinjena diskriminacije više ne bi ponovila, koji osobe s invaliditetom postavljaju na osnovu Člana 26 Stav 1 Tačka 2 Zakona o zabrani diskriminacije. Za sada je u četiri sudska postupaka ovaj zahtjev usvojen kao osnovan, pri čemu su dvije presude pravosnažne u dijelu ovog tužbenog zahtjeva, od kojih je jedna Presuda Vrhovnog suda Crne Gore.⁶⁸

Zaštitnik ljudskih prava i sloboda Crne Gore nijednom nije iskoristio ovlašćenje iz Člana 21 Tačka 4 Zakona o zabrani diskriminacije, te nije pokrenuo nijedan sudski postupak za zaštitu od diskriminacije osoba s invaliditetom u oblasti pristupa objektima i površinama u javnoj upotrebi. Od ukupno sedam sudskih postupaka za zaštitu od diskriminacije, koje su osobe s invaliditetom pokrenule zbog nepristupačnosti fizičkog okruženja, Zaštitnik se pojavio u ulozi umješaka u tri postupka, pokrenuta u 2014. godini. Postupci pred Zaštitnikom su pokrenuti u tri slučaja povrede ljudskih prava osoba s invaliditetom zbog nepristupačnosti, i to: dva u 2012. godini i jedan u 2015. godini. Pritužbe iz 2012. godine su se odnosile na nepristupačnost objekata Područne jedinice Ministarstva unutrašnjih poslova u Podgorici i Osnovnog suda u Nikšiću, dok se Pritužba iz 2015.

⁶⁸ Presuda Vrhovnog suda Crne Gore, Rev. br. 822/12 od 09.04.2015. godine;

godine odnosila na objekat Studentskog centra JU Doma zdravlja Podgorica. U postupku protiv Ministarstva unutrašnjih poslova Zaštitnik je diskriminisanu osobu s invaliditetom uputio na korišćenje drugog pravnog sredstva, dok je postupak protiv Osnovnog suda u Nikšiću okončan, jer je diskriminirana osoba s invaliditetom pokrenula sudski postupak za zaštitu od diskriminacije. Po Pritužbi protiv JU Doma zdravlja Podgorica Zaštitnik je donio Mišljenje 30. juna 2015. godine, u kome je utvrdio izvršenje diskriminacije i donio Preporuku da diskriminator ubrza dinamiku prilagođavanja navedenog zdravstvenog objekta osobama s invaliditetom.⁶⁹

Iako je sprovođenje Člana 33 Zakona o zabrani diskriminacije omogućeno donošenjem podzakonskog akta od strane Ministarstva za ljudska i manjinska prava, **još uvijek nije izrađena elektronska baza podataka o pokrenutim postupcima pred različitim organima i njihovim ishodima koji se tiču zaštite od diskriminacije**, a kojoj bi Zaštitnik imao pristup, te stoga Zaštitnik ne raspolaže podacima o pokrenutim postupcima zaštite od diskriminacije, što onemogućava ovu instituciju da prati stanje u ovoj oblasti i adekvatno vrši svoja ovlašćenja. Međutim, Inspekcija za građevinarstvo nas je obavijestila da nije preduzimala pravne radnje u slučajevima diskriminacije po osnovu invaliditeta zbog nepristupačnosti fizičkog okruženja.

Iako je jedno od najvažnijih ovlašćenja Zaštitnika da izvještava javnost o teškim i najšćešćim oblicima diskriminacije, oblast pristupa objektima i površinama u javnoj upotrebi, u kojoj je evidentno da diskriminacija po osnovu invaliditeta postoji na svakom koraku, je od građana prepoznata kao oblast u kojoj su osobe s invaliditetom najmanje diskriminirane. Svega 6,7 % građana Crne Gore misli da je ova oblast ona u kojoj su osobe s invaliditetom najviše diskriminirane.⁷⁰ Na pitanje da ocijene stepen i broj barijera u fizičkom okruženju, veliki procenat građana nije znao da da odgovor. Tako 11,5 % građana nije znalo "koliki" je stepen barijera na ulici, 11,8 % građana nije znalo da procijeni stepen fizičkih barijera u saobraćaju, 14,2 % građana ne zna da kaže u kojoj mjeri su zdravstvene institucije nepristupačne, 15,3 % građana je neinformisano o stepenu nepristupačnosti u obrazovanju, a 15,5% građana je nesvjesno nepristupačnosti trgovinsko–ugostiteljskih objekata. Čak 16,5 % građana ne zna koliki je stepen nepristupačnosti državnih institucija, a svaki četvrti građanin nema svijest o nepristupačnosti sudskih institucija (22,9 %) i lokalnih institucija (23,2 %)⁷¹.

Dokaz tome da Zaštitnik u proteklom periodu nije dovoljno radio na polju promocije mogućnosti koje se pružaju pred ovom institucijom za zaštitu ljudskih prava i načela nediskriminacije je i podatak da 34,5% građana ne zna koje bi institucije trebalo da igraju najvažniju ulogu u zaštiti prava osoba s invaliditetom, a svega njih 26,7% smatraju da bi to trebalo da budu država i državne institucije.

Poražavajuća je činjenica za sve nadležne institucije u oblasti ljudskog prava osoba s invaliditetom na pristupačnost da ih svega 2,8 % građana Crne Gore prepoznaje kao subjekte koji se najviše bore za ljudska prava ove populacije.⁷² Ovo je dokaz neažurnosti i nespremnosti institucija sistema da vrše svoju nadležnost u ovoj oblasti i da time omoguće ostvarivanje osnovnih ljudskih prava i sloboda osoba s invaliditeom.

⁶⁹ Informacija Zaštitnika ljudskih prava i sloboda Crne Gore, br.03-900/15-1 od 29.09.2015;

⁷⁰ Strana 20, Istraživanje UMHCg: Percepcija položaja osoba s invaliditetom, dostupno na: <http://umhcg.com/wp-content/uploads/2013/11/UMHCg-istrazivanje.pdf>;

⁷¹ Isto, str. 32 - 46;

⁷² Strana 25, Istraživanje UMHCg, Percepcija položaja osoba s invaliditetom, dostupno na: <http://umhcg.com/wp-content/uploads/2013/11/UMHCg-istrazivanje.pdf>;

VII PRIMJERI DOBRE PRAKSE U PRAVNOJ I NORMATIVNOJ REGULATIVI PRISTUPAČNOSTI FIZIČKOG OKRUŽENJA

Tek od promjene paradigme od medicinskog tretiranja fenomena invaliditeta do inkluzivnog pristupa za sve, odnosno pristupa zasnovanog na ljudskim pravima i izjednačavanju mogućnosti za sve i u oblasti pristupačnosti za osobe s invaliditetom dolazi do značajnijeg pomaka i u međunarodnoj zajednici.

U ovom dijelu ćemo pomenuti neke od primjera koji mogu poslužiti za izgradnju što inkluzivnijeg okruženja.

U **Švedskoj** država kroz elemente nacionalnog plana za osobe s invaliditetom usklađuje faktore sredine prema standardima pristupačnosti i preuzima na sebe finansiranje troškova prilagođavanja. Švedska Vlada je imenovala nadležni organ koji prati sprovođenje nacionalnog akcionog plana i osigurava ostvarivanje zacrtanih ciljeva.

U **Velikoj Britaniji** je Kancelarija potpredsjednika Vlade, u skladu s namjerom da kreira održive lokalne zajednice izdala "Vodič za uspješnu praksu o invalidnosti i planiranju". Planiranje na lokalnom nivou potvrđuje značaj zakonske regulative koja se tiče osoba s invaliditetom, podvlači potrebe onih sa smanjenom pokretljivošću i objašnjava značaj sistema planiranja u stvaranju sredine pogodne za sve. Inicijativa ministarstva zdravlja "Nova strategija za osobe sa teškoćama u učenju" osmišljena je da unaprijedi život ovim osobama, edukacijom njihovih porodica i da pomogne u prepoznavanju njihovih prava kao građana, socijalnoj inkluziji u lokalnu zajednicu, kao i izbor da obavljaju svoje svakodnevne životne potrebe kao nezavisna i samostalna lica. Kao podršku ovoj strategiji, Vlada je pripremila program konsultacija osoba s invaliditetom i eksperata za ova pitanja.

U **Finskoj**, ministar životne sredine propisao je kodeks za izgradnju kojim se sprovodi nacionalno uputstvo koje definiše norme i odredbe za projektovanje objekata za stanovanje. Nacionalni savjet osoba s invaliditetom pozdravio je kodeks i u isto vrijeme uputio zabrinutost kada je u pitanju planiranje infrastrukture, stanovanja, obrazovanja, socijalnih i zdravstvenih službi. Nedavno je nekoliko resornih ministara pripremio svoju strategiju o dostupnosti. Tako je Ministarstvo za transport izdalo strategiju o ostvarivanju transporta dostupnog za sve. Ministarstvo prosvjete je objavilo sličan nacionalni projekat u sferi obrazovanja i kulture.

U **Španiji**, značaj razvijanja pristupačne životne sredine razrađen je u Državnom planu za dostupnost. Plan je pripreman i osmišljen u saglasnosti sa principima „dizajna za sve“ i s naglaskom na pristup

novim tehnologijama.

Italija promoviše politiku uklanjanja barijera u zgradama od javnog značaja. Specijalni komitet je razradio proces harmonizacije zakonskih mjera koje regulišu izgradnju objekata od javnog značaja.

U **Grčkoj**, Ministarstvo za životnu sredinu, planiranje i javne radove, u saradnji s drugim kompetentnim organizacijama pripremio je Zakon o izgradnji koji reguliše i dostupnost objekata od javnog značaja za osobe s invaliditetom. Takođe, za vrijeme pripreme Olimpijskih i Paraolimpijskih igara 2004. godine postavljeni su kriterijumi kojih su se svi pridržavali prilikom izgradnje sportskih objekata, autoputeva i drugih građevinskih objekata. Ministarstvo za transport pripremio je neophodna prilagođavanja vozila javnog saobraćaja, autobusa, aviona i vozova, kao i stanica i aerodromskih zgrada. Prilagođavanja su rađena uz konsultacije s udruženjima koja okupljaju osobe s invaliditetom.

7.1 NAGRADA ZA PRISTUPAČNOST

Evropska unija je u skladu sa svojim motom "Evrope bez granica", 2010. godine ustanovila Nagradu za pristupačnost⁷³ koja "nagrađuje gradove za njihov rad na stvaranju pristupačnijeg okruženja na svim područjima života i nastojanju da učine gradove uključivima i pristupačnim svima. Svako izdanje pokazuje dobre primjere projekata, prikazujući entuzijazam i predanost gradova širom Evropske unije u olakšavanju pristupačnosti starijim osobama i osobama s invaliditetom. U proteklih pet godina, više od 200 gradova prijavilo se za takmičenje. Projekti predstavljeni u gradova donose mnoštvo ideja koje gradove mogu učiniti boljim mjestima za život svih građana."⁷⁴

Nagrada se dodjeljuje gradu u kojem je dokazano i održivo poboljšana pristupačnost u suštinskim aspektima gradskog života, a koji ima konkretne planove za daljnja poboljšanja. Nagrada obuhvata aktivnosti u područjima:

- izgrađenog okruženja i javnih površina;
- javnog prevoza i prapratne infrastrukture;
- informacija i komunikacija, uključujući nove tehnologije (IKT); i
- javnih objekata i usluga.

Dosadašnji pobjednici u ovom takmičenju su:

U **inauguralnom izdanju** 2010. pobjednički grad bio je **Ávila iz Španije**. Ostala tri finalista bili su Barcelona (Španija), Keln (Njemačka) i Turku (Finska).

Na **drugom konkursu, austrijski grad Salzburg** proglašen je ukupnim pobjednikom, a tri drugoplasirana učesnika bila su Kraków (Poljska), Marburg (Njemačka) i Santander (Španija). Posebna pohvala otišla je gradovima Terrassa (Španija), Ljubljana (Slovenija), Olomouc (Češka) i Grenoble (Francuska).

Na **trećem konkursu** nagrada je dodijeljena **njemačkom gradu Berlinu**. Nant (Francuska) i Stokholm (Švedska) bila su druga dva finalista, a posebne pohvale otišle su u gradove Pamplonu (Španija) za izgrađeno okruženje i javne prostore, Gdanjsk (Poljska) za saobraćaj i povezane infrastrukture, Bilbao (Španija) za informacije i komunikacije, uključujući nove tehnologije i Tallagot (Irska) za javne objekte i usluge.

U **četvrtom izdanju** ove nagrade, pobjednik 2014. bio je **Geteborg (Švedska)**. Grenobl (Francuska)

⁷³ Nagrada za pristupačnost http://ec.europa.eu/croatia/news/2015/20150615_hr.htm;

⁷⁴ Nagrada za pristupačnost http://ec.europa.eu/croatia/news/2015/20150615_hr.htm;

osvojio je drugo mjesto, Poznan (Poljska) treće, a posebne pohvale otišle su u Belfast (Velika Britanija), Dresden (Njemačka) te Burgos i Malagu (Španija).

Na konkursu za ovu 2015 godinu ukupni pobjednik je **Boras iz Švedske**. Drugu nagradu je osvojio Helsinki (Finska), a treća nagrada je dodijeljena Ljubljani (Slovenija). Logroño (Španija) je dobitnik Posebne pohvale za inicijative na području pristupačnosti u kategoriji izgrađenog okruženja i javnih površina, a Budimpešta (Mađarska) osvojila je posebnu pohvalu za svoj rad na području prevoza. Arona (Španija) i Luksemburg dobili su posebnu pohvalu za javne objekte i usluge.

Boras, dobitnik Nagrade za pristupačnost grada 2015. je istorijski grad sa 107 000 stanovnika. Jedna od ključnih činjenica zahvaljujući kojoj je Boras pobijedio na konkursu je njegova nesumnjiva i uporna politička opredijeljenost koju je grad izrazio kroz ideju "Boras - pristupačan za sve".

Osnovni cilj je osigurati da grad kao životna sredina ne diskriminiše nijednog svog stanovnika. Radi postizanja tog cilja upotrijebljeni su i finansijski i ljudski resursi, a uz to grad u svim pitanjima usko saraduje sa savjetodavnim odborom za osobe s invaliditetom grada Borasa.

Boras je izradio bazu podataka o pristupačnosti u kojoj su navedene sve javne zgrade koje zadovoljavaju standarde pristupačnosti. Osim toga, pregledane su i klasifikovane trgovine, restorani, stomatološke ordinacije i druge privatne ustanove i sadržaji. Oni su, takođe, dobili sugestije o tome kako mogu poboljšati pristupačnost.

Ustanovljena je i nagrada za pristupačnost kako bi se privatne firme u gradu podstakle na poboljšanje pristupačnosti njihovih prostora.

Boras uz sve to primjenjuje standarde pristupačnosti u izgrađenom okruženju koji su veći od propisanih zakonskih normi. Grad daje podsticaje za veću pristupačnost i manjih privatnih stambenih jedinica kako bi se osobama s invaliditetom osigurale jednake mogućnosti za samostalan život.

Javni prevoz u Borasu besplatan je za starije i osobe s invaliditetom, a tu je i specijalizovana usluga na planu mobilnosti za neograničen broj putovanja.

Svi gradski autobusi i autobuska stajališta pristupačna su osobama sa smanjenom pokretljivošću kao i za osobe s oštećenjem vida. Pješački prelazi istog trenutka se grade sa spuštenim ivičnjacima, zvučnim semaforima i taktilnim trakama vođenja.

Boras se obvezao da će učiniti urbanu sredinu pristupačnom svim građanima bez obzira na njihove sposobnosti i životno doba. Baza podataka o pristupačnosti dostupna je u jednostavnim tekstovnim i glasovnim aplikacijama i skraćenicama, a gradska web stranica i bilten takođe su lako dostupni i povezani s telefonskom uslugom za osobe kojima je potrebna pomoć.

Plan ugradnje digitalnih "brava bez ključeva" na ulaznim vratima doprinio je većoj ličnoj sigurnosti mnogih starijih osoba. Kao dio plana osiguran je i lakši pristup uslugama pomoći, na primjer hitni pozivi.

Za pristupačnost javnih objekata i usluga nadležni su saradnik za strategiju pristupačnosti i savjetnik za pristupačnost. Oni usko saraduju s gradskim savjetodavnim odborom za pitanja osoba s invaliditetom kao i organizacijama koje predstavljaju osobe starije životne dobi kako bi osigurali postizanje i održavanje standarda pristupačnosti i koordinisali aktivnosti na području pristupačnosti u svim aspektima života u gradu. To obuhvata dostupnost informacija o pristupačnosti organizacijama za pitanja osoba s invaliditetom, arhitektima, građevinskim firmama, privatnim preduzećima i svima kojima su potrebne.

Održivost i kontinuitet rezultata osigurani su uskom saradnjom grada i savjetodavnih odbora za

starije i osobe s invaliditetom. Njihova međusobna saradnja ključna je za osmišljavanje plana kojim grad želi poboljšati pristupačnost i odrediti prioritete. Svaki gradski odjel ima osobu za kontakt koja je nadležna za pitanja pristupačnosti.

„Koristim invalidska kolica već više od 14 godina. Za to vrijeme Boras se bitno promijenio u pogledu pristupačnosti na ulicama (nema više visokih ivičnjaka). Bazeni za plivanje i parkovi takođe su postali pristupačni što za mene znači slobodniji i samostalniji život.“ - Kristian Hedin

Kao i Boras tako i ostali nagrađeni gradovi svoju uspješnost u izgradnji pristupačnog okruženja duguju jasnim i preciznim planovima i normama na nacionalnom i lokalnom nivou kao i snažnom opredjeljenju za obezbjeđenje potrebnih resursa za postizanje predviđenih rezultata. Glavni cilj ovako koncipiranih politika jeste stvaranje nediskriminišućeg okruženja koje će obezbijediti inkluzivnost za sve svoje članove i približiti se opštoj viziji “Evropa bez granica”.

VIII ZAKLJUČAK I PREPORUKE

Pitanje pristupačnosti javnog prostora i objekata još uvijek nije u praksi sastavni dio opšteg sistema planiranja na nivou izgrađenog okruženja jer se stručna javnost time bavi samo onda kada se to od nje zahtijeva (npr. pritisak građana, medija, domaćih i međunarodnih organizacija i slično).

Postojeća zakonska regulativa u vezi s pristupačnošću se ne poštuje u dovoljnoj mjeri, a sankcije za one koji se ne pridržavaju regulative se rijetko ili nikako ne primjenjuju.

Postoje brojni problemi u sektoru izgradnje koji se ogledaju u nemoći države i lokalnih samouprava da se izbore s nelegalnom gradnjom i uklanjanjem nelegalno sagrađenih objekata ili i samom učešću državnih i lokalnih službenika i namještenika, visoko pozicioniranih pojedinaca u politici i biznisu koji i sami učestvuju u nelegalnoj gradnji i korupciji u ovoj oblasti.

Iako je ispunjavanje standarda pristupačnosti fizičkog okruženja postavljeno kao jedan od uslova koji se provjeravaju pri izdavanju građevinske i upotrebne dozvole, vrlo često se mogu pronaći i novosagrađeni objekti u kojima nijesu ispoštovani ni osnovni elementi pristupačnosti.

Jedan od glavnih problema u trenutnom stanju je što se pojam "pristupačnosti" i dalje pogrešno shvata samo kao "pristupačnost za osobe s invaliditetom", umjesto kao "mogućnost samostalnog i jednakog učešća za sve". To dovodi da se u praksi vrlo često pojavljuju "specijalna rješenja" bazirana na potrebama osoba s invaliditetom (dizajn za osobe s invaliditetom), umjesto na potrebama svakog potencijalnog korisnika/cu (koncept "dizajn za sve"). Osim toga i pristupačnost za osobe s invaliditetom se posmatra usko, mnogo uže od stvarnog značenja i nerijetko se svodi na sam pristup objektu, ravnu površinu ili rampu i lift u unutrašnjosti.

Zbog takvog shvatanja pojma pristupačnosti imamo dosta slabe rezultate u praksi, nedovoljnu zainteresovanost donosilaca odluka i šire populacije za stvaranje pristupačnog okruženja, pogrešan pristup rješavanju pitanja nepristupačnosti javnog prostora i pogrešna rješenja u praksi.

Opšta i stručna javnost ne pridaje dovoljno važnosti kada su u pitanju različitost populacije u smislu poznavanja zahtjeva i potreba različitih korisničkih grupa (stari, osobe s invaliditetom, osobe s trajnim zdravstvenim problemima i slično). Proces planiranja i projektovanja javnog okruženja orijentisan je na "prosječnog korisnika/cu", takođe ni programi na fakultetima ne poznaju i ne uvode pojam pristupačnosti i koncept "dizajn za sve".

Uzroci takvog stanja dobrim dijelom leže u veoma niskom nivou svijesti i neinformisanosti donosilaca odluka i građana uopšte, kao i nepoštovanje aktuelnih tehničkih standarda za projektovanje. S druge strane, postoji i vrlo veliko neznanje i nepostojanje multidisciplinarnog i sistematskog pristupa rješavanju tog pitanja.

Istovremeno, u Crnoj Gori postoji veoma mali broj stručnjaka koji se bave pitanjem pristupačnosti, uglavnom iz organizacija osoba s invaliditetom. Bez obzira na postojanje relativno dobrih mjera i normi u zakonodavstvu Crne Gore (Zakon o uređenju prostora i izgradnji objekata, Zakon o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom), do sada nisu izgrađeni resursi za kontrolu i razvoj u oblasti pristupačnosti. Šira javnost još uvek nije shvatila poentu i suštinu potpunog učešća svih građana/ki, pa se tek nedavno počelo planski pristupati ovom problemu.

Iako je od usvajanja Zakona i Pravilnika, prošlo sedam godina ukazujemo na „činjenicu da se uprkos postojanju relativno dobre zakonske regulative propisi ne poštuju, tako da i dalje nijedan objekat javne namene nije prilagodjen potrebama različitih vrsta invaliditeta”⁷⁵.

Sljedeće preporuke su izvedene iz situacione analize, kao i analize međunarodnih i domaćih propisa u oblasti uređenja prostora i zabrane diskriminacije:

1. **uvesti razumne adaptacije u antidiskriminaciono zakonodavstvo i propise koji regulišu uređenje prostora i izgradnju objekata** u smislu da poštovanje i primjena propisa i standarda pristupačnosti ne isključuje obavezu razumnih adaptacija;
2. definisati **načelo univerzalnog dizajna (dizajna za sve)** fizičkog okruženja u propisima koji regulišu uređenje prostora i izgradnju objekata;
3. planirati i sprovoditi obavezu kontinuiranog realizovanja treninga i obuka o pristupačnosti i principu univerzalnog dizajna za sve važne subjekte u oblasti uređenja prostora i izgradnje objekata, uključujući i uvođenje ove materije u studijske programe koji obrazuju kadar za rad u oblasti planiranja, dizajniranja i pružanja proizvoda i usluga u najširem smislu te riječi;
4. izmjenom podzakonskih akata **smanjiti broj i obuhvat subjekata koji nijesu obuhvaćeni obaveznom primjenom standarda pristupačnosti;**
5. **propisati nedvosmislenu nadležnost Građevinske inspekcije za kontrolu inspeksijskog nadzora člana 165** (koji govori o obavezi prilagođavanja objekata izgrađenih prije donošenja Zakona) Zakona o uređenju prostora i izgradnju objekata, odnosno propisati konkretne upravne mjere za pomenuti Član Zakona;
6. **osnovati Agenciju za reviziju pristupačnosti i dizajna za sve** čija će nadležnost biti da pokreće rasprave o pristupačnosti, prikuplja i analizira zvanične domaće i međunarodne propise dokumente i šalje ih svima koji ih traže, kao i primjere dobre prakse koji se mogu koristiti kao sredstvo u obuci i prenositi na druge situacije. Ova „Agencija” bila bi ključni akter u organizovanju konferencija, sastanaka, obuka i razvoj materijala za informisanje, obuku i podizanje svijesti koji omogućavaju širenje znanja. Ova agencija trebalo bi da podnosi nezavisne stručne izvještaje o pristupačnosti i Dizajnu za sve, na osnovu kojih bi država i lokalne zajednice preduzimale mjere i politike;
7. u propisima koji regulišu oblast saobraćaja uvesti **obaveznu pristupačnost objekata i prevoznih sredstava kao uslov za obavljanje djelatnosti u javnom prevozu;**
8. prilikom izmjena **Zakona o javnim nabavkama** definisati prioritet u slučaju istih uslova, za **organizacije osoba s invaliditetom** kada se jave kao **ponuđači roba i usluga, kao i izvođenja radova;**
9. prilikom izmjena **Zakona o javnim nabavkama predvidjeti sankcije (prekršajne norme) za one koji ne poštuju normu** iz stava 3, Člana 50 Zakona, koja se odnosi na **standarde pristupačnosti;**
10. prilikom izrade nove Strategije za integraciju osoba sa invaliditetom **izvršiti kvalitetnu analizu sprovođenja mjera u oblasti pristupačnosti**, i u skladu s postojećom situacijom **definisati nove mjere koje će uključiti i nerealizovane mjere iz Akcionih planova.**

⁷⁵ Izvještaj s Okruglog stola “Uloga arhitekata u poštovanju propisa u oblasti pristupačnosti objekata visokogradnje za lica smanjene pokretljivosti i lica sa invaliditetom”; <http://www.sacg.me/uloga-arhitekata-u-postovanju-propisa-u-oblasti-pristupacnosti-objekata-visokogradnje-za-lica-smanjene-pokretljivosti-i-lica-sa-invaliditetom/>;

11. obezbijediti servis prevoza putnika s invaliditetom od strane lokalnih samouprava (prevoz „od vrata do vrata“), kao alternativan vid prevoza do obezbjeđivanja potpune pristupačnosti prevoznih sredstava u gradskom i prigradskom javnom prevozu;
12. ojačati procesne, administrativne i finansijske kapacitete Zaštitnika ljudskih prava i sloboda Crne Gore za učešće u svim sudskim postupcima za zaštitu od diskriminacije.

U pogledu primjene propisa neophodno je:

13. uraditi popis/bazu objekata i površina u javnoj upotrebi, u državnoj svojini, s ocjenom pristupačnosti u skladu sa standardima propisanim Pravilnikom o bližim uslovima i načinu prilagođavanja objekata za kretanje i pristup lica smanjene prokretljivosti i lica sa invaliditetom;
14. uraditi popis/bazu objekata i površina u javnoj upotrebi na lokalnom nivou s ocjenom pristupačnosti u skladu sa standardima propisanim Pravilnikom o bližim uslovima i načinu prilagođavanja objekata za kretanje i pristup lica smanjene prokretljivosti i lica sa invaliditetom;
15. donijeti Strateški plan na državnom nivou s dvogodišnjim akcionim planovima za osiguranje pristupačnosti objekata i površina u javnoj upotrebi u državnoj svojini osobama s invaliditetom i oformiti tijela s paritetnim učešćem osoba s invaliditetom za unaprjeđenje i praćenje stanja pristupačnosti fizičkog okruženja, odnosno praćenje sprovođenja Strateškog plana;
16. donijeti planove na lokalnom nivou s dvogodišnjim akcionim planovima za osiguranje pristupačnosti objekata i površina u javnoj upotrebi na teritoriji lokalnih samouprava osobama s invaliditetom i oformiti tijela s paritetnim učešćem osoba s invaliditetom za unaprjeđenje i praćenje stanja pristupačnosti fizičkog okruženja, odnosno praćenje sprovođenja planova na lokalnom nivou;
17. unaprijediti sistem nadzora nad izgradnjom objekata i striktno poštovati odredbe Zakona o uređenju prostora i izgradnji objekata, kako bi se poboljšala primjena standarda pristupačnosti za osobe smanjene pokretljivosti i osobe s invaliditetom i sprovesti sankcije za nepoštovanje ovih standarda;
18. unaprijediti nadzor Inženjerske komore Crne Gore nad radom svojih članova i primijeniti mjere oduzimanja licenci u slučajevima neprimjenjivanja standarda pristupačnosti prilikom planiranja i izgradnje objekata i površina u javnoj upotrebi;
19. u okviru internet prezentacija subjekata koji se bave uređenjem prostora i izgradnjom objekata (npr. sajt Inženjerske komore Crne Gore, Ministarstva održivog razvoja i turizma, Uprave za inspekcijske poslove, i sl.) objavljivati listu pozitivnih i negativnih primjera („bijelu i crnu listu“) poštovanja, odnosno kršenja standarda pristupačnosti prilikom izgradnje, rekonstrukcije i adaptacije objekata u javnoj upotrebi;
20. obezbijediti servis na internet stranici Ministarstva održivog razvoja i turizma za prijavu nepoštovanja standarda pristupačnosti prilikom izgradnje, rekonstrukcije i adaptacije objekata u javnoj upotrebi u cilju procesuiranja istih nadležnoj inspekciji i Inženjerskoj komori Crne Gore radi preduzimanja zakonskih mjera.

O ORGANIZACIJI

Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore je neprofitna i nevladina organizacija, osnovana 22. oktobra 2001. godine, koja okuplja mlade i studente sa svim vrstama invaliditeta (cross-disability pristup), kao i ostale mlade ljude bez invaliditeta koji su voljni da učestvuju i zajedno sa nama se bore za dostupnost i uključenost OSI u sve segmente crnogorskog društva. UMHCG se bavi pružanjem psiho-socijalne podrške, stvaranjem uslova za inkluzivno obrazovanje, podsticanjem mladih s invaliditetom za sticanje visokog obrazovanja, inicijativama za odgovarajuća legislativna rješenja, pružanjem servisa podrške, podizanjem svijesti društva...

Vizija UMHCG-a: Za mlade s invaliditetom, bez barijera!

Misija UMHCG-a: UMHCG promovira ravnopravan položaj mladih sa svim vrstama invaliditeta u društvu kroz inicijative i aktivnosti za uspostavljanje zakonskog, obrazovnog, kulturnog i socijalnog okvira koji to omogućava.

Svoje aktivnosti sprovodimo kroz 6 programa i jedan potprogram u okviru kojih realizujemo pojedinačne projekte, a ti programi su: Pravni program i antidiskriminacija, Program za obrazovanje i edukaciju, Program za zapošljavanje i razvoj ljudskih resursa, Program za pristupačnost, Program za samostalni život – potprogram za pse vodiče i pomagače, i Program za međunarodnu saradnju.

Pravni program i antidiskriminacija i Program za pristupačnost

Pravni program i antidiskriminacija zasnovan je na cilju promocije i zaštite ljudskih prava osoba s invaliditetom. Program se sprovodi od 2004. godine, a u okviru njega se organizuje i pruža savjetovanje, inicira donošenje propisa, vrši monitoring prava osoba s invaliditetom i pišu izvještaji, izdaju publikacije, sprovode edukacije i treninzi i mnoge druge aktivnosti u okviru projekata ili redovnih aktivnosti. Kroz ovaj program pripremaju se brojni komentari na propise koje pripremaju državne institucije, kao i lokalne institucije posebno institucije Glavnog grada u toku pripreme faze ili kroz skupštinsku proceduru usvajanja. Takođe se inicira i usvajanje novih propisa koji definišu prava osoba s invaliditetom i učestvuju u njihovoj izradi.

Osim projekata Udruženje je u okviru ovog programa aktivno pružalo i pruža podršku u ostvarivanju prava i zaštiti od diskriminacije članova/ica pred institucijama pravde.

Program za pristupačnost zasnovan je na cilju podsticanja na uklanjanje arhitektonskih barijera. Sprovođenje programa započeto je projektom: „Fakultet za sve“, 2004. godine, a nastavljeno projektom: „Podižem glas - rušim barijere“ 2005. godine. Udruženje kroz ovaj Program kontinuirano inicira prilagođavanje institucija i objekata u javnoj upotrebi u skladu sa Zakonom o uređenju prostora

i izgradnji objekata i prati primjenu Zakona.

U cilju ukazivanja na problem nepristupačnosti i postizanja većeg stepena poštovanja standarda pristupačnosti, odnosno prvenstveno uklanjanja arhitekstonskih barijera, te promocije univerzalnog dizajna, razumnog prilagođavanja i drugih mehanizama koje prepoznaje moderna arhitektura i građevinarstvo UMHCG saraduje s Ministarstvom održivog razvoja i turizma i Inženjerskom komorom Crne Gore, za čiji časopis „Pogled“ pišemo tekstove.

Udruženje, takođe, od donošenja Zakona o zabrani diskriminacije i Zakona o zabrani diskriminacije lica s invaliditetom osobama s invaliditetom pruža podršku u slučajevima pravne zaštite od diskriminacije.

LITERATURA I REFERENCE:

- Zakon o ratifikaciji Konvencije UN-a o pravima lica sa invaliditetom, preuzeto sa: <http://www.mrs.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=161710&rType=2&file=ZAKON%20O%20RATIFIKACIJI%20KON.UN.O%20PRAVIMA%20LICA%20SA%20INV.%20SA%20OPCIONIM%20PROTOKOLOM.pdf>;
- Zakon o ratifikaciji Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda ("Službeni list SCG - Međunarodni ugovori", br. 9/2003 i 5/2005) preuzeto s: <http://www.pravda.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=49387&rType=2&file=1246442064.doc>;
- Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima UN-a, preuzeto s: http://www.ombudsman.co.me/docs/izvjestaji/deklaracija_o_ljudskim_pravima.pdf;
- Evropski Koncept Pristupačnosti, preuzeto s: http://www.czuns.org/dokumenti/publikacije/01a_Evropski_koncept_pristupacnosti_EKP_srp.pdf;
- Povelja o osnovnim pravima Evropske Unije (Charter of fundamental rights of European Union), izvorni tekst dostupan na: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0389:0403:EN:PDF>;
- Ugovor o funkcionisanju Evropske unije (Treaty on the functioning of the European Union), izvorni tekst dostupan na: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012E/TXT&from=EN>;
- Akcioni plan za promovisanje prava i punog učešća u društvu osoba s invaliditetom: poboljšanje kvaliteta života osoba s invaliditetom u Evropi 2006-2015, preuzeto s: [www.coe.int/.../Rec\(2006\)5%20%20Bosnian.doc](http://www.coe.int/.../Rec(2006)5%20%20Bosnian.doc)
- Rezolucija ResAP (2007)3 "Univerzalnim dizajnom do punog učešća", preuzeto s: [www.czuns.org/dokumenti/.../03_Rezolucija_ResAP\(2007\)3_srp.doc](http://www.czuns.org/dokumenti/.../03_Rezolucija_ResAP(2007)3_srp.doc)
- Ustav Crne Gore ("Sl. list CG" br. 1/2007 od 25.10.2007. godine);
- Zakon o zabrani diskriminacije ("Sl. list CG" br. 46/10 od 06.08.2010, 40/11 od 08.08.2011, 18/14 od 11.04.2014);
- Zakon o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom, Službeni list CG, br. 35/15 od 07.07.2015.
- Zakon o Zaštitniku/ci ljudskih prava i sloboda Crne Gore („Sl.Crne Gore", br. 42/2011 i 32/2014);
- Zakon o uređenju prostora i izgradnji objekata, Službeni list CG, br. 51 od 22.08.2008, 40/10 od 22.07.2010, 34/11 od 12.07.2011, 40/11 od 08.08.2011, 47/11 od 23.09.2011, 35/13 od 23.07.2013, 39/13 od 07.08.2013 i 33/14 od 04.08.2014.
- Zakon o prekršajima („Sl. list Crne Gore", br. 01/11 od 11.01.2011, 06/11 od 25.01.2011, 39/11 od 04.08.2011 i 32/14 od 30.07.2014.)
- Zakon o javnim nabavkama, ("Sl. list CG", br. 28/2015.)
- Strategije za integraciju osoba sa invaliditetom za period 2008. – 2016. <http://www.mrs.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=93285&rType=2>
- Pravilnik o bližim uslovima i načinu prilagođavanja objekata za pristup i kretanje za lica smanjene pokretljivosti i lica s invaliditetom („Sl. list CG", br 51/08, 34/11 i 35/13);

- Model Odluke o postavljanju, odnosno građenju i uklanjanju pristupnih rampi, liftova i sličnih objekata za pristup i kretanje lica smanjene pokretljivosti i lica sa invaliditetom, dostupan na:
- <http://www.uom.co.me/wp-content/uploads/2014/06/Modeli-web.pdf>
- Uredba o povjeravanju dijela poslova Ministarstva održivog razvoja i turizma Inženjerskoj komori Crne Gore ("Službeni list RCG" br. 38/03 i "Službeni list CG" br. 22/08 i 42/11)
- Presuda Vrhovnog suda Crne Gore, Rev. br. 822/12 od 09.04.2015. godine;
- Istraživanje Udruženja mladih sa hendikepom Crne Gore, Percepcija položaja osoba s invaliditetom, dostupno na: <http://umhcg.com/wp-content/uploads/2013/11/UMHCG-istrazivanje.pdf>
- Prilog izvještaju Evropske komisije o napretku Crne Gore za 2012. godinu: http://www.mvpei.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=132907&rType=2&file=1_78_06_09_2012.pdf
- Prilog Rješenja Ministarstva održivog razvoja i turizma, br. UP I 1201/5-117/2 od 23.09.2015. godine;
- Ministarstva održivog razvoja i turizma, br. UP I 1201/5-117/2 od 23.09.2015.godine;
- Rješenje Ministarstva održivog razvoja i turizma, br. UP I 1201/5-117/2 od 23.09.2015.godine;
- Prilog Rješenja Ministarstva održivog razvoja i turizma, br. UP I 1201/5-117/2 od 23.09.2015. godine;
- Obavještenje Uprave za inspekcijske poslove, Odsjek Inspekcije za urbanizam, br. 0402/1-sl od 08.10.2015.godine;
- Informacija Zaštitnika ljudskih prava i sloboda Crne Gore, br.03-900/15-1 od 29.09.2015;
- Nagrada za pristupačnost http://ec.europa.eu/croatia/news/2015/20150615_hr.htm
- Izvještaj s Okruglog stola "Uloga arhitekata u poštovanju propisa u oblasti pristupačnosti objekata visokogradnje za lica smanjene pokretljivosti i lica sa invaliditetom" <http://www.sacg.me/uloga-arhitekata-u-postovanju-propisa-u-oblasti-pristupacnosti-objekata-visokogradnje-za-lica-smanjene-pokretljivosti-i-lica-sa-invaliditetom/>
- Sajt Vlade Crne Gore: <http://www.gov.me/> (link Sjednice, dokumenti: Zaključci)
- Sajt Zaštitnika ljudskih prava i sloboda Crne Gore: www.ombudsman.me
- Sajt Ministarstva rada i socijalnog staranja: <http://www.mrs.gov.me/> (link Biblioteka)
- Sajt Ministarstva održivog razvoja i turizma: <http://www.mrt.gov.me/> (linkovi: Biblioteka, Organizacija)
- Sajt Ministarstva vanjskih poslova i evropskih integracija <http://www.mvpei.gov.me/>;
- Sajt Direkcije za javne radove: <http://www.djr.gov.me/>
- Sajt Uprave za javne nabavke: <http://www.ujn.gov.me/>
- Portal Disabilityinfo: www.disabilityinfo.me/
- Sajt Glavnog grada Podgorica, link Skupština <http://www.skupstina.podgorica.me/>
- Sajt Opštine Tivat <http://opstinativat.com/>

